

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.
— Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel. — Ernst Hoffmann τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank, τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Ραφ. Δήμου, καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Παριεῖ τῶν Ἰν. Πολ. τῆς Ἀμ. — Κ. Τριανταφυλλόπουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμιδὸς σύμβουλος ἐπικρατείας. — Χ. Ἰζωρεζόπουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Franz Brehm ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Παν. Κανελλόπουλος καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Κωνσταντῖνος Τσάτσος ἐκτ. καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδορακόπουλος τακτ. καθ. Πανεπιστημίου Θεσνίκης. — Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΡΩΝ 41

1934

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΘΕΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΝ Τῇ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚῃ ΘΡΗΣΚΕΙΑ^{*)}

ΥΠΟ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Μ. ΒΕΛΛΑ

Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

*Μακαριώτατε,
Κύριε Πρύτασι,
Κυρὶαι καὶ Κύριοι,*

Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος εἰς ἕκαστον τοῦ βίου αὐτοῦ σταθμὸν προόδου εὐγνώμονα ὀφείλῃ νὰ στρέφῃ τὴν μνήμην αὐτοῦ μετὰ Θεὸν πρὸς πάντας τοὺς συντελέσαντας εἰς τὴν προαγωγὴν αὐτοῦ, κατὰ μείζονα λόγον ὀφείλῃ τοῦτο νὰ πράξῃ ὅ τὸ πρῶτον ἐπὶ τὸ ἐπιστημονικὸν τοῦτο βῆμα ἀνερχόμενος, εἰς ὃ ἔταξαν μὲν αὐτὸν ἢ τε εὐμενῆς τῶν Καθηγητῶν τῆς οἰκείας Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου ψῆφος καὶ ἢ τῆς Κυβερνήσεως ἐπίνευσις, ἀνήγαγον ὅμως αὐτὸν αἱ προσπάθειαι, οἱ πόνοι καὶ οἱ μόχθοι πάντων ἐκείνων τῶν ἀλησμονήτων ἀνδρῶν, οὔτινες συνέβαλον εἰς τὴν πρόοδον αὐτοῦ. Λιὰ τοῦτο ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην τῆς ζωῆς μου περιστάσιν, ἰδίᾳ κατὰ τὴν στιγμήν ταύτην τοῦ βίου μου, ἦν ὡς τὴν ἱερωτέραν τῆς ἐπιστημονικῆς μου ζωῆς αἰσθάνομαι, θεωρῶ καθῆκον καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης ἐν συγκινήσει εὐγνώμονα νὰ στρέψω τὴν μνήμην μου πρὸς τε τοὺς ἀποθανόντας μοι γονεῖς καὶ πρὸς πάντας τοὺς προσφιλεῖς μοι Καθηγητάς, ἡμετέρους καὶ ξένους.

Θεωρῶ ἑμαυτὸν τῷ ὄντι εὐτυχῆ, διότι ἀποτίω ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης πρὸς τοὺς Καθηγητάς μου τὸν ὀφειλόμενον τοῦτον φόρον ἀτενίζω ζῶντας τοὺς πλείστους ἐξ αὐτῶν. Δι' ἐκείνους ὅμως, τοὺς ὁποίους

^{*)} Ἐναρκτήριον μάθημα, γενόμενον τῇ 13ῃ Νοεμβρίου 1933 ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ὁ θάνατος ἀρήρπασεν, ἄς εἶναι ἡ εὐλαβῆς αὐτῶν ἐνταῦθα ἀνάμνησις ὡς ἱερὸν μνημόσυνον. Ὅπως ὅμως ἰδιαίτερος ὄφειλον εὐγνωμόνως νὰ μνησθῶ ἐνταῦθα τοῦ ἀσπιδίου Καθηγητοῦ μου Ν. Πασαγιαννοπούλου, ὄν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν μαθημάτων τῆς Παλ. Διαθήκης διαδέχομαι καὶ εἰς ὃν πλήν ἄλλων καὶ τὴν πρώτην οὐσίαν καὶ χειραγώγησιν εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς Π. Α. ὄφειλον.

Ἄλλ' ἡ ἀγαθὴ τύχη ἔφευγεν ὥστε εἰσερχόμενος εἰς τὴν Θεολογικὴν οἰκογένειαν τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου νὰ συναντήσω ὡς συναδέλφους καὶ συνεργάτας τοὺς φιλιώτους μοι ἐκείνους Καθηγητάς, παρὰ τοὺς πόδας τῶν ὁποίων ἐπὶ μακρὰ εἶη ἔν τε τῇ Ἑξαρχίᾳ καὶ τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου ἐμασῆτευσαι. Ἦ μὲν αὐτῶν ἀναστραφὴ μέλλει καὶ πάλιν ἐκ' ἀγαθῆς ἐμοῦ ν' ἀποβῆ, διότι ἐν τῇ μετ' αὐτῶν συνεργασίᾳ διδάσκων πάλιν ἡ ἐξοὶ τὴν ἀριστερίαν αὐτῶν πεῖραν.

Ποῖν ἔτι εἰς τὸ θέμα εἰσέλθω θεοῦ καὶ ἡμῶν νὰ ἐκφράσω καὶ δημοσίᾳ θερμοῦς τὰς εὐχαριστίας μου πρὸς τε τοὺς ἐκλέξαντάς με Καθηγητάς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ πρὸς τὸν ἀξιότιμον ἐπί τῆς Παιδείας καὶ τῶν Θρησκευμάτων Ὑπουργόν, τὸν ἐπιτιμῶνται τὴν ἐκλογὴν μου.

* * *

Ἀρχόμενος τῶν παραδόσεών μου δὲν ἡδυνάμην ἴσως ἄλλο καταλληλότερον πρὸς τὴν περίστασιν θέμα ν' ἀναπτύξω ἢ νὰ παρῶσιν γενικὴν τινὰ εἰκόνα τῶν σημερινῶν κατευθύνσεων τῆς ἐπιστήμης τῆς Παλ. Διαθήκης καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἐφαρμοζομένων μεθόδων, ἵνα οὕτως ὁ φοιτητὴς ἀποκτήσῃ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰκόνα τινὰ τῆς σημερινῆς θέσεως τῆς ἐπιστήμης. Τοσοῦτο δὲ μᾶλλον ὁ ἀναλαμβάνων σήμερον διδασκαλίαν μαθημάτων τῆς ἐπιστήμης τῆς Π. Α. ἵνα εἰθεόρει τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θέματος τούτου ἀναγκαίαν, καὶ ὅσον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἰδίᾳ τοῦ παρόντος αἰῶνος ἕνεκα διαφόρων λόγων νέαι ὀρίζοντες ἤρχισαν νὰ διαγράφωνται καὶ νέαι μέθοδοι νὰ ἐφαρμόζωνται. Ἀλλὰ τὸ θέμα τοῦτο διεπραγματεύθην ἤδη ἀρχόμενος τῶν μαθημάτων μου ὡς Ὑφηγητής.¹⁾

1) Β. Βέλλα: Αἱ σύγχρονοι κατευθύνσεις τῆς ἐπιστήμης τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἀθήναι 1932.

οὕτως ὥστε ἠδυνάμην τώρα νὰ στρέψω τὸ βλέμμα μου πρὸς αὐτὰ τὰ κέντρα τῆς ἐπιστήμης, τὴν Ἰσραηλιτικὴν δὴλον ὅτι θρησκείαν, ἔξ ἧς ἀνέκυρα τὸ θέμα τῆς σημερινῆς μου ὁμιλίας «Θεὸς καὶ ἱστορία ἐν τῇ Ἰσραηλιτικῇ θρησκείᾳ», οὐ μόνον διότι τὸ θέμα τοῦτο ἐσχίστως ἠσχίσαν ἀποτελεῖ ἴδιον ἀντικείμενον ἐρεῦνης ἀλλὰ καὶ κεντρικὴν κατέχει θέσιν, περικλείον πληθὸς ἄλλων σπουδαίων ἐπὶ μέρους προβλημάτων, οὕτως ὥστε ἀναπτύσσων τις αὐτὸ εἰσέρχεται εἰς αὐτὴν τὴν οὐσίαν τῆς Ἰσραηλιτικῆς θρησκείας.

Ἐξυπόμην ὅτι τοῦ προβλήματος ἀφείλομεν νὰ ἐπιληρωθῶμεν μακρὰν οἰκονομίᾳ ἐκ τῶν προτέρων ἐσχηματισμένης ἐννοίας περὶ ἱστορίας, εἰς δὲ τὴν ἐρευνᾶν αὐτοῦ νὰ χορηγήσωμεν βαίνοντες ἐπὶ τοῦ ἰδιώτους τῆς Ἰσραηλιτικῆς θρησκείας καὶ προσπαθοῦντες κατὰ πρῶτον ἐξ αὐτῆς νὰ κατανοήσωμεν τὸ πρόβλημα, ἵνα οὕτως ἀποφύγωμεν τὴν ἄκαιρον ἀναζήτησιν ξένων ἐπιδράσεων. Πισθῆλθεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐπιστήμῃ ἢ οὐχὶ ἀπομεμακρυσμένη ἀπ' ἡμῶν ἐποχῇ ἐκείνῃ, καθ' ἣν ὑπὸ τὴν ζωηρὰν ἐντύπωσιν τοῦ ἐκσκαπτομένου τότε ὀλικοῦ τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς ἐζήτων ἐν τῇ λάσπῃ τῶν προβλημάτων τῆς Π. Α. μόνον παντοίας ξένας ἐπιδράσεις, παραμελοῦντες οὕτω τὴν προσπάθειαν τῆς κατανοήσεως τῶν ζητημάτων κυρίως ἐξ αὐτῆς τῆς ζωῆς τοῦ Ἰσραήλ. Τὸ πρόβλημα δὲ ἡμῶν δυνάμεθα πλήρως νὰ κατανοήσωμεν μόνον ἐφ' ὅσον ἱστιάμεθα ἐπὶ τοῦ ἰδιώτους τῆς Ἰσραηλιτικῆς θρησκείας, διότι αἱ ἐν αὐτῇ ἐναπύχουσαι δυνάμεις, μοναδικαὶ ἐν τῷ κύκλῳ τῶν ἀρχαίων θρησκειῶν, ἐδημιούργησαν καὶ μοναδικὴν καθαρῶς Ἰσραηλιτικὴν περὶ ἱστορίας ἀντίληψιν.

Ἐπεὶ πᾶσαν δὲ ἄλλην θρησκείαν ἐν τῇ Ἰσραηλιτικῇ κατ' ἐξοχὴν δύναται νὰ τεθῇ τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως Θεοῦ καὶ ἱστορίας, καθ' ὅσον ἐν τῇ Ἰσραηλιτικῇ θρησκείᾳ ὑπάρχουσιν οἱ ἀναγκαῖοι ὄροι, οἵτινες ἠγάγον εἰς στενὴν σχέσιν Θεὸν καὶ ἱστορίαν καὶ συνέτειναν εἰς τὴν διαμόρφωσιν καθαρῶς Ἰσραηλιτικῆς ἰδεολογίας καὶ ἀντιλήψεως περὶ ἱστορίας. Ἴδιον ἢ γένεσις αὐτῆς τῆς Ἰσραηλιτικῆς θρησκείας δὲν ἀνάγεται εἰς τὴν μυθολογίαν ἀλλ' εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη ἰδίᾳ μὲ τὸ ἱστορικὸν γεγονός τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐξ Αἰγύπτου, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς δὲ ἰδίᾳ ταύτης ἐν ταῖς μετὰ ταῦτα ταύταις τοῦ Ἰσραήλ δὲν διέβλεπον οἱ Ἰσραηλιταὶ ἄλλο τι ἢ τὴν ἐκδήλωσιν

σιν τοῦ Θεοῦ. Παραλλήλως πρὸς τὴν φύσιν, ἐνὶ τῇ ἐκδηλωσὶ τῆς δυνάμει τοῦ Θεοῦ,¹⁾ ἡ ἱστορία ἀποτελεῖ τὸ πεδίον τῆς θείας ἐνεργείας καὶ ἀποκαλύψεως²⁾ καὶ ἐκ τῆς ἱστορίας προσεπιίθων νὰ κατανοήσῃ τὴν ἰδιότητα τοῦ Θεοῦ.³⁾ Διὸ καὶ παρ' οὐδενὶ ἄλλῳ λαῷ εὐρίσκομεν τόσον στενὴν σύνδεσιν πίστεως καὶ ἱστορίας ὅσων παρ' Ἰσραήλ.⁴⁾

Ἡ ἐννοια τοῦ Θεοῦ, ἦν ἐν τῇ Π.Α. εὐρίσκομεν ἐσχηματισμένην, συνδεθεῖσα μετ' ἄλλων χαρακτηριστικῶν τῆς Ἰσραηλιτικῆς Θρησκείας στοιχείων, δὲν ἦτο δυνατόν ἢ νὰ φέρῃ εἰς ἡμῶν σχέσιν τὸν Θεὸν πρὸς τὴν ἱστορίαν. Ἡ ἰδέα τοῦ δημιουργοῦ καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ ἀπέστα μὲν τοῦτον ἐκ τῆς φύσεως ἀλλ' ἡ ἐννοια τοῦ ἠθικοῦ Θεοῦ, τοῦ θέντος ἠθικὴν ἐν τῷ κόσμῳ τάξιν, συνδεθεῖσα μετὰ τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου Θεοῦ, ἔφερεν ἀναγκαστικῶς εἰς ἡμῶν σχέσιν τὸν Θεόν, τὸν ἐπαγρυπνοῦντα ἐπὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ κόσμου τάξεως πρὸς τὸν ἀνθρώπον, φυλάττοντα ἢ παραβαίνοντα ταύτην. Ἀλλ' ἡ σχέση αὕτη εἰς Θρησκείας ἐχούσας συντετελεσμένην ἤδη τὴν ἀνάπτυξιν αἰφ' ἑνὸς μὲν τῆς ἑξατομικεύσεως τῆς Θρησκείας, αἰφ' ἑτέρου δὲ τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς, ἠδύναται νὰ μὴ φέρῃ ἀναγκαστικῶς τὸν Θεὸν εἰς σχέσιν πρὸς τὴν ἱστορίαν, τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, τῆς τιμορροῦσης ἢ ἀμοιβούσης τὸν παραβάτην ἢ φυλάκα τῆς ἠθικῆς τάξεως ἀνθρώπου, δυναμένης νὰ ἐκδηλωθῇ κατὰ τρόπον ἀφορῶντα τὸ αἰτομον μόνον ἢ καὶ νὰ ἀναβληθῇ εἰς τὴν πέραν τοῦ τῆμενος ζωὴν χωρὶς καὶ νὰ θίξῃ τὸν γενικὸν ροῦν τῆς ἱστορίας. Ἡ Ἰσραηλιτικὴ ἠθικὴ Θρησκεία ἐν τῇ ἀρχαιοτέρῃ αὐτῆς ἐποχῇ ἀναφαίνεται ἐν ἀμφοτέροις ταῖς σημείοις τούτοις ὑπ' ἀντίθετον ἀκριβῶς ὅσον, ὡς θρησκεία ἀφορῶσα τὸ σύνολον καὶ ἔχουσα ἐγκόσμιον χαρακτῆρα. Ἐν ταῖς ἀρχαιοτάταις δὲ δὴλον ὅτι πηγαῖς ἡ Ἰσραηλιτικὴ Θρησκεία παρουσιάζεται κυρίως ὑπὸ καθολικὸν τύπον ἀφορῶσα τὴν ὁλότητα, ἐν ἣ τὸ μὲν αἰτομον παρμε-

1) Ἰσ. 6,11, 40,21, 44,24, Ἐξ. ψαλ. 19(0'—18), 29(0'—28), 104(0'—103) κλπ.

2) Ἰδὲ Ἐξ. 16,9, Ἰσ. 28,20—30,27, Μιχ. 6,12, Ἰερ. 16,21, Ἰεζ. 6,1, Ἠσα. 114(0'—113)

3) Ἰσβλ. J. Hänel: Das Erkennen Gottes bei den Schriftpropheten. Berlin 1923. σ. 223.

4) Ἰσβλ. A. Weiser: Glaube und Geschichte im Alten Testament. Stuttgart 1981

ρίζεται ὁ δὲ Θεὸς ἔρχεται εἰς σχέσιν πρὸς τὸν λαόν, 1) χωρὶς ὅμως νὰ ἐλλείπωσι καὶ παραδείγματι τινὰ ἐπικοινωνίας τοῦ αἰτόμου μετὰ τοῦ Θεοῦ. 2) Ἐν τῷ τοιούτῳ καθολικῷ τύπῳ τῆς θρησκείας ἐκάστη πρᾶξις καλὴ ἢ κακὴ δὲν ἀφορᾷ τὸ διαπράξαι αὐτὴν αἰτομον, ἀλλ' ἀναφέρεται εἰς τὴν κοινότητα, ἐν ᾗ τὸ αἶτομον ζῆ καὶ ἀνήκει. 3) Οὐ μόνον δὲ τοῦτο ἀλλὰ καὶ ἐκάστη γενεὰ εἶναι συνδεδεμένη μετὰ τῶν προγενεστέρων, διὸ τὰ τέκνα βασιλεύουσι τὰς ἁμαρτίας τῶν πατέρων καὶ ὁ Θεὸς ἀποδίδει ἁμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα ἕως τρίτης καὶ τετάρτης γενεᾶς. 4) Ὁ τοιούτος τύπος κορυφαίᾳ πικρῇ Ἰσραὴλ μέχρι τοῦ II' αἰῶνος, ὅποτε διὰ τῆς ἐμφανίσεως τῶν προφητῶν μεγάλως κριτικουῦνται αἱ τάσεις τῆς ἐξατομικεύσεως τῆς θρησκείας, ἐν ᾗ πλέον τὴν θέσιν τοῦ λαοῦ καταλαμβάνει τὸ αἶτομον, ὅπερ καὶ καθίσταται ὑπεύθυνον μόνον τῶν ἰδίων αὐτοῦ πράξεων. 5) Ἄν ἐκταπίζεται ὅμως τελείως ὁ ἀρχαιότερος τῆς θρησκείας τύπος, διατηρούμενος μέχρι τῶν χρόνων τῆς Κ.Λ. 6)

Ἐν τῷ ἀρχαιότερῳ λοιπὸν τοιούτῳ καθολικῷ τύπῳ τῆς θρησκείας, ἀφοῦ τὸ αἶτομον παραμερίζεται, ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, ἡ τιμωροῦσα καὶ ἀμείβουσα τὸ καλὸν καὶ τὸ κακόν, δὲν ἦτο δυνατὸν ἄλλως νὰ ἐμφανιθῆ ἢ κατὰ γενικὸν μόνον τρόπον, ἀφορῶντα καὶ περιλαμβάνοντα

1) Πρὸβλ. H. Gunkel: Individualismus und Sozialismus im Alten Testament (Die Religion in Geschichte und Gegenwart² τόμ. 3ος σ. 231 ἔξ.), ἐνθα ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

2) Πρὸβλ. J. Hempel: Gott und Mensch im Alten Testament, Stuttgart 1926 σ. 145 ἔξ., ὅστις ὑπερβαλάντως τὸ σημεῖον τοῦτο ἐτόνισεν.

3) Ὅστω λ. γ. οἰκογένεια, πόλις καὶ ὁλόκληρος ὁ λαὸς τιμωροῦνται ἕνεκα τῆς ἁμαρτίας ἑνὸς μόνου μέλους: Γεν. 19, 1 ἔξ. Ἀριθ. 16, 27. Α' Σαμ. 2, 31 Β' Σαμ. 21, 1 ἔξ. Α' Βασ. 11, 10 (Ὁ' Α' Βασ.) Β' Βασ. 21, 10 (Ὁ' Α' Βασ.) κλπ.

4) Ἐξ. 30, 1. Λευτ. 26, 30. Τοιούτη τις ἀντίληψις ἀπαντᾷ καὶ παρὰ Βιβλωνίους πρὸβλ. H. Seeger: Die Triebkräfte des religiösen Lebens in Israel und Babylon, Tübingen 1923, σ. 25.

5) Ἴδὲ πλὴν ἄλλων ἰδίως Ἰεζ. 18, 20: «Ἢ φοβή, ἢ τις θ' ἁμαρτήση, ὀφείλει ν' ἀποθάνῃ. Ὁ υἱὸς δὲν θά φέρῃ τὴν ἁμαρτίαν τοῦ πατρὸς καὶ ὁ πατήρ δὲν θά φέρῃ τὴν ἁμαρτίαν τοῦ υἱοῦ. Εἰς τὸν δίκαιον ἀνήκει ἡ δικαιοσύνη του καὶ εἰς τὸν ἀσεβῆ ἡ ἀσεβεία του». (Πρὸβλ. καὶ Λευτ. 24, 10). Μετ' εἰσενεῖας πλέον οἱ σύγχρονοι τοῦ Ἰεζεκιήλ ἀπέβλεπον πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην διδασκαλίαν περὶ μεταβιβάσεως τῶν ἁμαρτιῶν τῶν πατέρων ἐπὶ τοὺς ἀπογόνους σαρκιστικῶς περιτηροῦντες: «οἱ πατέρες ἔμαγον ἁμαρτίας, τῶν υἱῶν ὅμως οἱ ὀδόντες ἠμωδίασαν» (Ἰεζ. 18, 2. Ἰερ. 31, 29).

6) Ἰω. 9, 2.

τὸ σύνολον, τὸν λαόν. Οὕτως ὁ καθολικὸς τῆς Ἰσραηλ. Θρησκείας τύπος συνδέει ἀναγκαίως Θεὸν καὶ λαόν.

Ἦδη ἐκ τῆς θέσεως ταύτης τῶν ζητημάτων θὰ ἐνόμιζέ τις ὅτι ἔχομεν στενὴν πλέον τὴν σύνδεσιν Θεοῦ καὶ ἱστορίας τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ. Ἄλλ' ἡ συσχέτισις αὕτη Θεοῦ καὶ λαοῦ ἠδύνατο νὰ μὴ ἀπολήξῃ εἰς τὴν σύνδεσιν Θεοῦ καὶ Ἰσραηλιτικῆς ἱστορίας, τῆς θείας ἐνεργείας δυναμένης νὰ ἐκδηλωθῇ ἐν τῇ πέραν τοῦ τάρου ζωῆ εἴτε νὰ μετατεθῇ ἐν τῷ ἐσχατολογικῷ πεδίῳ, εἰάν δὲν συνέβαλλε τὸ δεύτερον χαρακτηριστικὸν τῆς Ἰσραηλιτικῆς Θρησκείας, ὅπερ ἀνωτέρω ἐσημείωσα, ὁ ἐγκόσμιος αὐτῆς χαρακτήρ, προσερχόμενος ἐκ τῆς βραδείας διαμορφώσεως τῆς διδασκαλίας τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν, ἧς πρώτην ἀναντίρρητον μνείαν κατέχομεν, πλὴν ἀμφιβαλλομένων τινῶν χωρίων τοῦ Ἰσαΐου, παρὰ τῷ Ἰεζεκιήλ (ς' αἰ.).¹⁾ Ὁ ἐγκόσμιος αὗτος χαρακτήρ ἐνετόπισε

1) Ἰεζ. 37, 1 ἐξ. Ἀμφιβολίαι τινὲς ἐξηγείσθησαν ὑπὸ τινῶν ἐρευνητῶν, ἂν πρῶτον ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ διατυπῶται ἡ πίστις εἰς τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν. Βεβαίως ὁ προφήτης ὁμιλεῖ ἐνταῦθα περὶ ἀναστάσεως τοῦ δαυΐλου Ἰσραηλιτικοῦ ἔθνους. Ἡ χρησιμοποίησις ὅμως τῆς εἰκόνας τῆς ἀναζωογονήσεως τῶν ξηρῶν ὄστων, ἣν ὁ προφήτης ἐνταῦθα μεταχειρίζεται, βιασίζεται ἀναμφιβόλως ἐπὶ τῆς πίστεως εἰς τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν, διότι ἄλλως ἀποβαίνει ἀκατανόητος. Ἄν ὁ προφήτης θεωρῇ τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν ἀνθρώπων ἀδύνατον, ὡς τινες τῶν νεωτέρων (πρβλ. J. Hoffmann: *Ezechiel*, Leipzig 1924, σ. 235, Fr. Baumgartel: *Die Bibezeit der alttestamentlichen Irtümlichkeit*, Schwerin 1932, σ. 14) νομίζουσιν ὅτι ἐκ τοῦ χωρίου τούτου δύναται νὰ ἐξαχθῇ, εἶναι τι δευτερεύον, διότι τὸ οὐσιώδες εἶναι ὅτι ἡ ἀνάστασις διατυπῶται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ ὁποίου ὁ προφήτης δὲν ἀμφιβάλλει (37, 2). Τὰ χωρία Ἰσα. 26, 19, 20, 21, 22, 23, ἐν οἷς διατυπῶται ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν, δὲν ἀποδίδονται ὁμοφώνως εἰς τὸν Ἰσαΐαν, πλείστον ἐρευνητῶν ἀρνούμενων τὴν γνησιότητα αὐτῶν. Καὶ ἐν Ὠσηέ 6, 1, γίνεται λόγος περὶ ἀναζωογονήσεως καὶ ἀναστάσεως, ἀλλὰ ταύτην οἱ πλείστοι τῶν ἐρευνητῶν ἐκλιμβάνουσιν ὡς ἀνάρροσιν ἐξ ἀσθενείας καὶ οὐχὶ ὡς πραγματικὴν ἀνάστασιν. Οὕτως ὁ πρῶτος ἀναντίρρητος μάρτυς τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν εἶναι ὁ Ἰεζεκιήλ, μετὰ τὸν ὁποῖον ἔχομεν συχνὴν μνείαν αὐτῆς: Δαν. 12, 1 ἐξ., Ἰὸβ 19, 25 ἐξ., ψαλμ. 49 (0' 18), 73 (0' 72) κλπ. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν, καίτοι ὑπάρχει παρ' Ἰσραὴλ ἡ πίστις εἰς παντοδύναμον Θεὸν καὶ ἡ διδασκαλία τῆς ὑπάρξεως ψυχῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἶναι ἤδη γνωστὴ, δὲν εὐρίσκειν ἀρτίως ἀνεπτυγμένην τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς μετὰ θάνατον καταστάσεως. Ἀπλῶς ἐπιστεύετο ὅτι ὁ ἀνθρώπος μετὰ θάνατον μετέβαινε εἰς σκοτεινὸν τινα τόπον, Σκόλ καλούμενον, ἔνθα δὲν ἔζη πραγματικὴν ἐνα ζωὴν,

τὴν θεϊκὴν ἐνέργειαν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ καὶ συνέδεσεν οὕτως ἀναγκαστικῶς τὸν Θεὸν ἐν μὲν τῷ καθολικῷ τύπῳ τῆς Θρησκείας μετὰ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ ἐν δὲ τῷ ἀτομικῷ μετὰ τῆς τοῦ ἀτόμου. Οὕτως ἡ ἔννοια τοῦ ἡθικοῦ, δικαίου καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ, ὁ καθολικὸς τύπος τῆς Ἰσραηλιτικῆς Θρησκείας τῆς ἀρχαιοτέρας ἐποχῆς καὶ ὁ ἔγκρισμος αὐτῆς χαρακτηρῶς, τὰ τρία ταῦτα, συνέδεσαν τὸν Θεὸν μετὰ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραήλ.

Τῆς συνδέσεως Θεοῦ καὶ ἱστορίας οὕτως ἀποτελεσθείσης ὁ τρόπος τῆς ἐκδηλώσεως τῆς θεϊκῆς ἐνεργείας εἶναι πλέον καθορισμένος, ἐξαιρούμενος ἐκ τοῦ ἔγκρισμοῦ χαρακτηρῶς τῆς Ἰσραηλιτικῆς Θρησκείας. Ἡ θεία ἐνέργεια, ἡ τιμοφοδία καὶ ἀμείβουσα τὸ καλὸν καὶ τὸ κακὸν ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ, δὲν ἦτο ἄλλως δυνατὸν νὰ ἐκδηλωθῇ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ λαοῦ καὶ βραδύτερον τοῦ ἀτόμου ἢ διὰ τῆς παροχῆς εὐτυχίας καὶ δυστυχίας, 1) αἵτινες οὕτως ἐκλαμβάνονται ὡς ἐξωτερικὰ τεκμήρια τῆς ἀγαθότητος ἢ τῆς ἀμαρτωλῆς τοῦ ἀνθρώπου κακιστίας καὶ ἀποτελοῦσιν εἰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ τὰ μέσα πρὸς ἀμοιβὴν καὶ τιμοφοδίαν τῶν

ἀλλὰ μίλλον ὡς οὐκ ἀποφραγμένον ἀνὰ τὸ σκοτεινὸν ἐκεῖνο μέρος, ὅπερ διὰ φοβερῶν χρημάτων ὁ Ἰσραήλ (κ. 14) καὶ ὁ Ἰεζεκιήλ (κ. 32) εἰκονίζουσαν. Τὸ χαρακτηρηστικὸν τῆς ποιότητος κακιστίας εἶναι ὅτι οὐδεμία ἐπιχειροῦντα τῶν νεκρῶν δύναται νὰ ἐπέλθῃ οὐ μόνον μετὰ τῶν ζώντων ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ μετ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ (Ἰα. 38, 10 ἔξ., ψαλμ. 6, 30, 110 (Ὁ' 29), 88, 11 ἔξ. (Ὁ' 87), 116, 11 (Ὁ' 113, 22), ἵσως δὲν μνησθῆται πλέον τῶν νεκρῶν, κατὰ τὴν ἐκφρασιν τοῦ ψαλμοῦ (ψαλμ. 88, 10), διὸ καὶ ὁ τύπος ἐκεῖνος καλεῖται *γη ἐπιλελησμένη* (ψαλμ. 88, 10). Πρῶτος ὁ Ἀμὸς [9, 2 πρβλ. ἔπειτα καὶ ψαλμ. 139, 11 (Ὁ' 138) Ἰοβ 26, 2, Περσικ. 15, 11] ἐπεκτείνει τὴν ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὸν Σκόζ. Πιθανὸν μοι φαίνεται ὅτι ὁ πόλεμος κατὰ τῆς παρὰ τοὺς Χανααναίους ἐξισχυρισμένης νεκρολατρίας καὶ νεκρομαντείας (Α' Σαμ. 28, 7 ἔξ. Ἰα. 8, 10, 29, 11 κλπ.) δὲν ἐπέτρεψεν ἐνοργίαις εἰς τὴν Ἰσραηλιτικὴν Θρησκείαν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς διδασκαλίας τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς μετὰ θάνατον κακιστίας τοῦ ἀνθρώπου.

1) Ὁ ἔγκρισμος χαρακτηρῶς τῆς Ἰσραήλ. Θρησκείας ἐπέφραξεν, ὡς ἦτο ἐκείνου, ἰσχυρὸν ἐνοργίαν τῆς ἀξίας τῶν ἀγαθῶν τοῦ κόσμου τούτου (πρβλ. Γεν. 15, 10, 25, 26, ψαλμ. 21, 2 (Ὁ' 20), 91, 10 (Ὁ' 90), 127, 11 ἔξ. (Ὁ' 126) κλπ.), αἵτινα ὅμως ὁ Ἰσραηλιτὴς θεωρεῖ ὡς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ διδόμενα εἰς ἀμοιβὴν τῆς τηρήσεως τῶν ἐνεργειῶν. (Ἐξ. 20, 1, 23, 20, Λευκ. 28, 1 ἔξ. κλπ.). Ἡ προσδοκία καὶ προσπάθεια πρὸς κερταὶν τῶν ἀγαθῶν ἀποβαινουσιν οὕτως ἐν τῇ Π. Δ. παρόγοντες ἀναπτύξεις θρησκευτικῆς συναισθήσεως. Ἐξτὶ, ἔνθα ἡ βία αὐτῆ ἐλλείπει, ἀναφαίνεται καθαρῶς ὀλισθῶς (Ἰα. 23, 13).

E. A. JONES
IOANNINA 2006

ἀνθρώπων. Τοιαύτη τις αιτιώδης συσχέτισις ἁμαρτίας καὶ δυστυχίας ἀπαντᾷ καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς.¹⁾ Ὁ πανουργὸς ὅμως καὶ ἀτελής χαρακτήρ τῶν θεῶν αὐτῶν δὲν ἐπέτρεψαν ὥστε ἡ συσχέτισις αὕτη ν' ἀποβῆ παρ' αὐτοῖς διήκουσα τῆς ἱστορίας ἔννοια, τῆς θείας ἐνεργείας ἐξαιρωμένης πλειστάκις ἐκ τῆς ἀβυσσικῆς τῶν θεῶν.²⁾ Ὁ ἀκαμπτὸς ὅμως χαρακτήρ τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ Θεοῦ κατέστησε παρ' Ἰσραὴλ τὴν αιτιώδη ταύτην συσχέτισιν ἁμαρτίας καὶ δυστυχίας διήκουσαν τῆς ἱστορίας ἔννοιαν, κατὰ πρῶτον τῆς Ἰσραηλιτικῆς. Τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἀποκτῶσιν οὕτως ὁρισμένον νοῦν, καθοριζόμενα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ὡς ἀμοιβὴ καὶ τιμωρία τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Οὕτως ἡ ἱστορία ἀποκτᾷ ὁρισμένον νοῦν· δὲν εἶναι τυχαία πλοκὴ γεγονότων ἀλλὰ κατευθύνεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἐπιφέροντος τὴν ἀμοιβὴν καὶ τιμωρίαν πρὸς διατήρησιν καὶ ἀποκατάστασιν τῆς ἠθικῆς τοῦ κόσμου τάξεως. Τὰ μεγάλα τῆς Ἰσραηλ. ἱστορίας γεγονότα, ἡ ἀνύψωσις καὶ παρακμὴ, ἡ εὐημερία καὶ ἡ καταστροφή ἐρμηνεύονται ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης. Θεὸς καὶ λαὸς εἶναι τὰ δύο τῆς ἱστορίας πρόσωπα, ὧν τὴν σχέσιν κινεῖ ὁ βαθμὸς τῆς ἀγαθότητος τοῦ λαοῦ.

Ἡ τοιαύτη περὶ ἱστορίας ἀντίληψις, ἀρχομένη ἀπ' αὐτῶν τῶν βιβλίων τῆς Πεντατεύχου, ἤρχισεν ἐφαρμοζομένη αὐστηρῶς κατὰ πρῶτον ἐπὶ τῆς Ἰσραηλιτικῆς ἱστορίας. Ἀλλ' ἤδη ἡ ἐν τοῖς αὐτοῖς βιβλίοις διατυπωμένη ταυτότης τοῦ Θεοῦ τούτου τῆς Ἰσραηλ. ἱστορίας πρὸς τὸν δημιουργὸν Θεὸν ὤφειλεν ἀναγκάως νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ἐνότητα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας καὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀνωτέρω περὶ ἱστορίας ἀντιλήψεως ἐπὶ τῆς γενικῆς ἱστορίας, ἣτις πράγματι καὶ ἐπετελέσθη κατὰ τὴν προφητικὴν περίοδον, ὅποτε ἤρχισε νὰ τονίζηται ὑπὸ τῶν προφητῶν ἰσχυρότατα ἡ ἐν τῇ Μωσαϊκῇ ἐτι ἐποχῇ ἐκραινομένη παγκοσμιότης τοῦ Θεοῦ.³⁾ Οὕτως οἱ προφῆται δύνανται πλέον ν' ἀπειλῶσι διὰ καταστροφῆς οὐ μόνον τὸν Ἰσραὴλ ἀλλὰ καὶ διαφόρους ἄλλους

1) H. Seeger: Die Triebkräfte des religiösen Lebens in Israel und Babylon. Tübingen 1928 σ. 19-20.

2) Πρβλ. J. Hempel: Altes Testament und Geschichte. Gütersloh 1930 σ. 10 ἔξ. καὶ A. Weiser: Glaube und Geschichte im Alten Testament. Stuttgart 1931 σ. 47.

3) Ἀμ. 1,8 ἔξ., 2,1 ἔξ., 9,7 ἔξ. Ἰσα. 7,11 ἔξ., Ἰσα. 6,1 ἔξ. 13,1 ἔξ. κλπ.

λαοὺς ἕνεκα ἠθικῶν παραβίσεων.¹⁾ Ἡ περὶ τῆς Ἰσραηλιτικῆς ἱστορίας σχηματισθεῖσα ἰδεολογία μεταφέρεται καὶ ἐφαρμόζεται ἐπὶ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Ἡ διαφορά ἔγκειται ἐν τούτῳ μόνον ὅτι ἐνῶ ὁ Ἰσραὴλ ἔχει γραπτὸν τὸν νόμον, οἱ λαοὶ προὔποτίθενται ἔχοντες ἐν ταῖς κάρδαις αὐτῶν τὸν ἀγραφοῦν νόμον τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν, δι' ὧν φύσει τὰ τοῦ νόμου ἐπιτελοῦσιν.²⁾

Ἀπὸ γενικῆς ἀπόψεως ἐξεταζομένη ἡ Ἰσραηλιτικὴ αὕτη περὶ ἱστορίας ἀντίληψις παρουσιάζει βεβαίως προτερήματα ἀλλὰ καὶ ἀσθενῆ τινα σημεῖα. Πρὸς τὸν ἁμαρτωλὸν ἀνθρώπον ἀντιπαράθετα τὴν ἀγιότητα τοῦ Θεοῦ καθιστᾷ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ συνειδητὴν τὴν ἀποστασίαν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἣτις ἄγει εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἁμαρτίας, τὴν ταπεινωροσύνην καὶ τὸν φόβον πρὸς τὸν τιμωρὸν Θεόν.³⁾ Τὴν ἱστορίαν ἐπὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ Θεοῦ ἐννοίας βασιζούσα καθιστᾷ αὐτὴν πεδῖον ἀποκλειστικῶς τῆς Θεῆας ἐνεργείας ἀπαλείτουσα οὕτω τὸν μὲν ἀνθρώπον τοῦ καταιλιπτικοῦ πρὸ τῶν δαιμόνων καὶ τῆς μαγείας φόβου, τὸν δὲ Θεὸν ἠθικῶν ἀτελειῶν καὶ αὐθαιρέτου διακυβερνήσεως τοῦ κόσμου. Ἄρ' ἑτέρου ὁμοῦ δεσμεύει πρὸς ἔξωτερικῶς τὴν θεῖαν ἐνέργειαν, διότι αὕτη ἔπεται ὡς ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τῶν πράξεων τῶν ἀνθρώπων.⁴⁾ Ἐπειδὴ δὲ ἡ Θεῖα ἐνέργεια

1) Ἄρ. 1,₁₈ ἔξ. Ἰσα. 10,₁₇ ἔξ. 11,₁ ἔξ. 14,₁ ἔξ. Σαφ. 2,₁ ἔξ. κλπ.

2) Πρβλ. Η. Βέλλια: Θεολογικαὶ προσωπικότητες τῆς Π. Α. Τεύχος Α' Ἀθήναι 1934 σ. 81.

3) Πρβλ. J. Hempel: Gott und Mensch im Alten Testament, Stuttgart 1926, σ. 17 ἔξ.

4) Πρβλ. ἰδίως Ἄρ. 5,₁₄. Ἰσα. 7,₉. Ἡ ἐξίστεσις αὕτη τῆς θεῆας ἐνεργείας ἐκ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι καθαρῶς ἔξωτερικὴ, διότι δὲν ἀποβαίνει ὁ ἀνθρώπος «κύριος τῆς ἱστορίας», ὡς ὁ J. Hempel (Altes Testament und Geschichte, Gütersloh 1930, σ. 15 ἔξ.) ἐφαρμόζων ὑπερβιπόντως ἐτόνισεν ἄνομάσας τὴν περὶ ἱστορίας ἀντίληψιν ταύτην «ἀνθρωποκεντρικὴν», ἀλλὰ παραμένει ὁ Θεός ὁ ὀυθμιστὴς τῆς ἱστορίας ὡς κατεστημένος τὴν δόναμιν πρὸς ἐπαγαγορὰν τῆς διαταρασσομένης ἠθικῆς τοῦ κόσμου τάξεως (πρβλ. W. Eichrodt: Theologie des Alten Testaments, Teil I, Leipzig 1933, σ. 204 ἔξ.), διὸ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ δὲν ἐπιβάλλεται ἡ ἀνθρωπαῖνη, ἀλλ' ἡ Θεῖα θέλησις. Τονίζοντες ὁμοῦ κατὰ τοῦ J. Hempel τὸ σημεῖον τοῦτο δὲν πρέπει νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ ἀντίθετον ἄκρον, εἰς ὃ κατέληξεν ὁ A. Weiner (Glaube und Geschichte im A. T. Stuttgart 1931, σ. 40) ἰσχυρισθεὶς ὅτι ἡ συσχέτισις ἁμαρτίας καὶ δυστυχίας περιπτωτικῶς μάλλον παρουσιάζεται χωρίς

θυμίζεται κατά τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων, διὰ τοῦτο ἡ περὶ ἱστορίας αὕτη ἀντίληψις θεωρεῖ τὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ θεϊαν ἐνέργειαν ὡς καταννητὴν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπινου λογικοῦ. Πρὸς τοῦτοις ὁ ἰσχυρὸς τονισμὸς τῆς ἀγιότητος τοῦ Θεοῦ, ἐκφρανομένου ὡς ἀνστηροῦ κριτοῦ, παραμερίζει τὴν ἐννοιαν τῆς εὐσπλαγχνίας καὶ ἀγάπης, δι' ὃ καὶ ἡ τιμωρία τῆς ἁμαρτίας παρουσιάζεται μόνον ὡς ἰκανοποιήσις τῆς προσηβληθείσης ἀγιότητος τοῦ Θεοῦ. Ἡ δὲ ἁμαρτία ἀφ' ἑτέρου φαίνεται νὰ ἐκλαμβάνηται ὡς παράφρασις τῶν διδακτῶν ἐντολῶν, χωρὶς βιαιότερον ἢ ἐννοια αὐτῆς νὰ καθορίζηται ὡς ῥοπή πρὸς τὸ κακόν.

Πρὸς τοῦτοις ἡ περὶ ἱστορίας προκειμένη ἡμῖν ἀντίληψις καίτοι προσδίδει εἰς τὴν ἱστορίαν νοῦν καὶ ἐννοιαν καὶ καθορῆ ἐν τῷ κόσμῳ τεθειμένην ἠθικὴν τάξιν καὶ πρὸς τὸ ἠθικὸν τοῦ ἀνθρώπου συνείσθημα ἀνταποκρίνεται, δὲν παρέχει ὅμως εἰς τὴν ἱστορίαν, καὶ ἑαυτὴν λαμβανομένη, ἀπώτερόν τινα σκοπὸν καὶ τέλος, διότι οὕτως ἡ μὲν ἱστορία ἀποβαίνει ἀέναντος ἐναλλαγῆ τιμωρίας καὶ ἁμοιβῆς τῶν ἀνθρώπων, ὁ δὲ δημιουργηθεὶς κόσμος ἀνευ ἀπιστέρου τινὸς σκοποῦ, τοῦ Θεοῦ ὄντος προσδεδεμένου εἰς τὴν μηχανικὴν ταύτην ἀντιπαύσειν. Δὲν παρέμεινεν ὅμως ἡ σχηματισθεῖσα ἐννοια αὕτη μόνη ἀλλὰ συνεδυάσθη μετ' ἄλλης δευτέρας περὶ ἱστορίας ἀντιλήψεως βιαιότερας, ἣτις καὶ ἐσχημάτισεν ὁρισμένην περὶ τοῦ τέλους τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ κόσμου διδασκαλίαν.

Ἄλλ' ἐκτὸς τούτων ἡ περὶ ἱστορίας προκειμένη ἡμῖν ἀντίληψις, τὴν θεϊαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐνέργειαν ὡς δυνατὴν νὰ καταννηθῆ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπινου λογικοῦ ἀπεκδεχομένη, καὶ δὴ καὶ ἕνα μόνον τρίτον ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μιᾶς καὶ μόνης ἀρχῆς, τῆς τιμωρίας καὶ ἁμοιβῆς τοῦ κακοῦ καὶ τοῦ καλοῦ, αὐτὴν καθορίζουσα, καὶ τὴν περικείμεν τῶν φαινόμενων τῆς ἱστορίας ὑπὸ τὴν μίαν ταύτην ἀρχὴν ὑπάγουσα, περιέχει

γ' ἀποβαίνει ἐν τῇ Π. Α. διήκονσα τῆς ἱστορίας ἐννοια. Ἡ γροφη αὕτη εἶναι προφανῶς ἐμφαζμένη, διότι ἡ ἀσχετικὴ αὕτη ἀπαιτῆ ἀναγκασιὰ ἐν τῇ Π. Α. εἰς κείμενα διαφόρων ἐποχῶν καὶ εἶναι τῶν ἀναγκασιῶν συνδεδεμένη μετὰ τῆς Ἰσραηλιτικῆς νομοθεσίας ὅσοι οὐχὶ ἀπαιτῶνται, ἀλλὰ κατὰ κανόνα νὰ ἐμφανίζηται ἐν τῇ Π. Α. μὲχρι τῶν βιαιότερων χρόνων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ἐνοστέον δὲ ἐργάζονται οἱ ἀλόκληρα βιβλία τῆς Π. Α. (Κριταί, Δευτερονόμιον) ἐργάζονται ἢ καὶ ἄλλως ἀπέστησαν ἐκπεργασίαν ὑπὸ τὸ πρῶτον τῆς ἰδεολογίας ταύτης τῆς ἱστορίας.

τὸν μέγιστον κίνδυνον ἐκ βιάθρων νὰ ἀνατραπῇ καὶ καταρρέουσα νὰ συμπαρασύρῃ καὶ τὴν πίστιν εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ Θεοῦ ὑπόστασιν εὐ-
 θὺς ὡς ἡ πραγματικότης τῆς ζωῆς, αὐτὴ ἡ ἱστορία, εἰς πολλὰς περι-
 πτώσεις δὲν θὰ συνεβιβιάζετο πρὸς τὴν ἀναμενομένην θεϊαν ἐνεργεϊαν.
 Ὁ κίνδυνος αὐτὸς δὲν ἐβριβίδυεν ἄναρην παρ' Ἰσραὴλ προελθὼν ἐξ
 αὐτῆς τῆς ἱστορίας. Ἡ πραγματικότης δὴλον ὅτι τῆς ζωῆς ἐδείκνυε
 τόσον ἐν τῇ γενικῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἔθνους, ὅσον καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ
 ἀτόμου ὅτι τὰ γεγονότα δὲν συνεβιβίδυον πολλαίς πρὸς τὴν διαμορ-
 φωθεΐαν περὶ ἱστορίας ἐκείνην ἀντιληψιν. Αἱ ταπεινώσεις καὶ κατα-
 στρωφαί, τὰς ὁποίας ἤρξατο νὰ ὑφίσταται τὸ Ἰσραηλιτικὸν βασίλειον,
 ἢ κατὰ τὰς ἐπιπτώσεις αὐτοῦ, οἱ ἐπανειλημμένοι κίνδυνοι κατὰ τοῦ Ἰου-
 δαϊκοῦ κράτους καὶ τέλος ἡ ἐξαφάνισις καὶ αὐτοῦ ἐφαίνοντο εἰς τοὺς
 Ἰσραηλίτας, τοὺς πεποιθότες ὅτι βαίνουσι τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ, ὅπως
 ἀντιτιθέμενα πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς θεϊαῆς ἀντιποδύσεως. Ἄφ' ἐτέ-
 ρου ἢ κατ' ἡμέραν ζωὴ παρουσιάζεν ἐν τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ τοὺς ἀσεβεῖς
 εὐτυχοῦντας καὶ τοὺς εὐσεβεῖς δυστυχοῦντας. Ἐφ' ὅσον μὲν ἡ ἀρχαία
 ἐκείνη θεωρία περὶ τῆς μεταβιβάσεως τῆς ἁμαρτίας τῶν πατέρων ἐπὶ
 τοὺς ἀπογόνους ἴσχυεν, ἤρκει νὰ ἐξηγήσῃ τὴν κατάστασιν. Ἄλλ' ὅτε,
 ὡς εἶδομεν, ἡ διδασκαλία αὕτη ἤρξατο νὰ ὑποχωρῇ καὶ ἡ ἐξατομίκευ-
 σις τῆς θρησκείας νὰ κατακτᾷ ἕδιον, τότε πλέον ἤρξατο παρ' Ἰσραὴλ
 ἡ συγκλονιστικὴ ἐκείνη προσπάθεια πρὸς θεωρητικὸν συμβιβασμὸν τῆς
 πραγματικότητος τῆς ἱστορίας πρὸς τὸν εἰς τὴν ἱστορίαν διαθέντα νοῦν,
 πρὸς τὴν ἐννοίαν τοῦ ἠθικοῦ καὶ δικαίου Θεοῦ ἤρξατο δὴλον ὅτι νὰ
 τίθηται σαρῶς τὸ πρόβλημα τῆς Θεοδικίας, τοῦ ὁποίου ἡ λύσις
 παρουσιάζετο αὐτῶς ὡς ζήτημα ζωῆς καὶ θανάτου αὐτῆς τῆς πίστεως
 εἰς τὸν ἠθικὸν Θεόν. Αἱ δύο ἀναγκαστικαὶ προϋποθέσεις τῆς γενέσεως
 τοῦ προβλήματος τούτου, ἡ ἐννοία τοῦ ἠθικοῦ καὶ δικαίου Θεοῦ καὶ
 ἡ δυνατότης τῆς κατανοήσεως τῆς ἐν τῷ κόσμῳ θεϊαῆς ἐνεργείας, τῆς
 ἱστορίας δὴλον ὅτι, ἐνυπῆρχον ἐν τῇ περὶ ἱστορίας προκειμένη ἡμῶν
 ἀντιλήψει.

Ἐντὸς τῶν πτενῶν ὁρίων τοῦ ἐγκοσμίου χαρακτῆρος τῆς θρησκείας
 αὐτοῦ κινούμενος ὁ Ἰσραηλίτης καταβιάλλει μεγάλας προσπάθειας
 πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος. Ὅπου αὐτὰ δὲν ἱκανοποιῶσι τὴν σκέ-
 ψιν, ἐκεῖ πλέον ἐπέρχεται τὸ ἀναμενόμενον ἀποτέλεσμα, ἀνατροπὴ τῆς

διαμορφωθείσης έννοίας τής ιστορίας και έννοιαι τοῦ ἠθικοῦ, δικαίου, παντοδυνάμου και παντογνώστου Θεοῦ. Ἀπό τῶν μέσων τοῦ ΙΙ' αἰῶνος π. Χ. ἔχομεν πλέον σαφεῖς τὰς τοιαύτας ἐκδηλώσεις. Ἰδῆ οἱ σύγχρονοι τοῦ Ἰσαίου (β' ἡμισυ ΙΙ' αἰ.) εἰρωνικῶς παρετήρουν εἰς αὐτόν, κηρύττοντα ἐπερχομένην τὴν καταστροφὴν ὡς τιμωρίαν τῆς ἠθικῆς καταπτώσεως: «ὡς ἐπισπέυση, ὡς ἐπιταχύνη (ὁ Θεός) τὸ ἔργον τοῦ διὰ νὰ τὸ ἴδωμεν ὡς ἐκκληρωθῆ, ὡς πραγματοποιηθῆ τὸ σχέδιον τοῦ ἁγίου τοῦ Ἰσραὴλ διὰ νὰ τὸ γνωρίσωμεν».¹⁾ Χαρακτηριστικώτερον οἱ σύγχρονοι τοῦ Σοφοῦ (Ζ' αἰ.) παρετήρουν: «ὁ Θεός δὲν δύναται οὔτε εὐτυχίαν οὔτε δυστυχίαν νὰ ἐπιφέρῃ».²⁾ Ὀλίγον δὲ βραδύτερον οἱ σύγχρονοι τοῦ Ἰεζεκιήλ (Τ' αἰ.) ἀναφερόμενοι εἰς τὴν πτώσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ (586 π. Χ.) ἀνερπύσσονται: «δὲν εἶναι ἐν τάξει ἡ ὁδὸς (ἡ πρῶξις) τοῦ Κυρίου».³⁾ τὰ αὐτὰ δὲ και οἱ σύγχρονοι τοῦ Μαλαχίου (Ιθ' αἰ.) παρετήρουν ἐπισκοποῦντες τὴν ὅλην ἱστορίαν: «μάταιον εἶναι, ἔλεγον οὗτοι, νὰ ὑπηρετῆ τις τὸν Θεόν· τί ἐκερδίσαμεν ὅτι ἐτηρήσαμεν τὰς ἐντολάς αὐτοῦ και ἐπορεύθημεν τεταπεινωμένοι πρὸ τοῦ Θεοῦ Σεβαστοῦ; διὰ τοῦτο ἡμεῖς μακαρίζομεν τοὺς ὑπερηφάνους· προσδεύουν ὅταν πράττουν ἀνομίαν και σώζονται ὅταν ἐκπειράζουσι τὸν Θεόν».⁴⁾ «... ὅστις πράττει τὸ κακὸν εἶναι ἀρεστὸς εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ Θεοῦ· εἰς τοιοῦτους ἀνθρώπους ἀρέσκειται. Πού εἶναι λοιπὸν ὁ Θεός τῆς δικαιοσύνης;»⁵⁾ Ἄλλοτε πάλιν οἱ αὐτοὶ ἀσεβεῖς ἠροῦντο τὴν παγγνωσίαν τοῦ Θεοῦ χλευαστικῶς ἐρωτῶντες: «ὑπάρχει γνῶσις εἰς τὸν Θεόν;»⁶⁾ Εἰς τοιαῦτα συμπερι-

1) Ἰσο. 5,19.

2) Σοφ. 1,12, πρὸβλ. και Ἰερ. 5,12.

3) Ἰεζ. 18,25,26, 33,17.

4) Μαλαχ. 3,14-18. Πρὸβλ. και Ἰωβ 31,26 «ὁ ἀνθρώπος οὐδὲν ὀφελεῖται ἐκ τῆς φιλίας του μετὰ τοῦ Θεοῦ».

5) Μαλαχ. 2,17. Ἀμφισβολία περὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ κόσμου τῆς ἐξέως διατυπώνεται και ἐν Ἰωβ 9,22 «ἐν και τὸ αὐτὸ εἶναι (=μοί εἶναι ἀδιάρθρωτον ἂν ὁμιλήσω ἢ σιωπήσω) διὰ τοῦτο λέγω: ἀσπίον και ἀσπίη καταστρέφει (ὁ Θεός)».

6) Ψαλμ. 73,11 (72). Ὁ Ἐκκλησιαστής (8,11 πρὸβλ. και 9,2) ὡς μα-

σματα ἤγαγεν αὐτοὺς ἢ περὶ ἱστορίας σχηματισθεῖσα ἐκείνη ἀντίληψις, ἢ γεννήσασα τὸ πρόβλημα τῆς θεοδικίας. Οὗτοι πάντες εἶχοντο σταθερῶς τῆς δυνατότητος τῆς κατανοήσεως τῆς ἱστορίας καὶ ἐκ ταύτης ὀρμώμενοι ἐφθάνον εἰς τὴν ἀπόρριψιν τοῦ δικαίου, παντογνώστου καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ.

Παραλλήλως πρὸς τοὺτους, τοὺς ἀπομακρυνθέντας ἐκ τῆς Ἰσραηλιτικῆς θρησκείας, ὁ εὐσεβὴς Ἰσραηλίτης καταπονεῖται καὶ αὐτὸς νὰ κατανοήσῃ τὸ πρόβλημα, ὅπερ ὁ ψαλμοδὸς ὡς ἐπίμοχθον χαρακτηρίζει.¹⁾ Ἰδὼν ὁ Ἱερεμίας (τέλη Ζ' αἰ.) θέτει σαφῶς πρὸ τοῦ Θεοῦ τὸ πρόβλημα, ὅπερ ὁ ἴδιος ἀδυνατεῖ νὰ λύσῃ,²⁾ χωρὶς οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον ν' ἀμυριβάλλῃ περὶ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ. Βραδύτερον δὲ καὶ ὁ Ἀββακούμ³⁾ καὶ ὁ Μαλαχίας,⁴⁾ ψαλμοὶ τινες,⁵⁾ πρὸ πάντων δὲ ὁ συγγραφεὺς τοῦ τιτανίου ἔργου τοῦ Ἰωβ ἀσχολοῦνται περὶ τὸ πρόβλημα τοῦτο. Πάντες οὗτοι ὀρμῶνται ἐκ βίας ἀντιθέτου πρὸς τοὺς ἀσεβεῖς, ἐκ τῆς πίστεως δῆλον ὅτι εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ Θεοῦ ὑπόστασιν, εἰς τὴν ἄρνησιν τῆς ὁποίας οἱ ἀσεβεῖς κατέληγον. Τῆς πίστεως ταύτης στερεῶς ἐχόμενοι ζητοῦσι τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οὗτοι, ὡς καὶ οἱ ἀσεβεῖς, κινοῦνται ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ἔγκοσμου χαρακτηῖρος τῆς θρησκείας θὰ ἀνέμενέ τις, ἐφ' ὅσον ὀρμῶνται ἐξ ἀντιθέτου πρὸς τοὺς ἀσεβεῖς βίας, νὰ καταλήξωσιν εἰς τὸ ἀντίθετον πρὸς αὐτοὺς συμπέρασμα, εἰς τὴν ἄρνησιν δῆλον ὅτι τοῦ κατανοητοῦ τῆς ἱστορίας. Καὶ ὅμως οἱ μὲν προφηταὶ Ἀββακούμ καὶ Μαλαχίας⁶⁾ καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ 37ου (0' = 36) ψαλμοῦ τὴν ἔξοδον εὗρισκουσιν ἐν τῇ ἀναμονῇ τῆς μετ' ὀλίγον ἐπερχομένης θείας δίκης τῶν ἀσεβῶν, ὁ δὲ ψαλμοδὸς τοῦ 73ου (0' = 72) κηρύττει μὲν καὶ αὐτὸς ἐν τῷ πρώτῳ

ταιότητα» χαρακτηρίζει τὸ ἀντίστροφον κατάντημα τῆς ζωῆς τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀσεβοῦς.

1) Ψαλμ. 73, 10 (0' = 72).

2) Ἰερ. 12, 1 «Δίκαιον ἔχεις, Γιαχβέ, ὅσάκις μετὰ σοῦ ἐρίζω· μόνον περὶ ἐνὸς πράγματος θέλω μετὰ σοῦ νὰ ὀμιλήσω: διατὶ ἐδοδοῦται ἡ ὁδὸς τῶν ἀσεβῶν, εὐτυχοῦσι δὲ πάντες οἱ παρανομοῦντες;»

3) Ἀββ. 1, 2 ἔξ.

4) Μαλαχ. 2, 17. 3, 14 ἔξ.

5) Ψαλμ. 73 (0' = 72). 40 (0' = 48). 37 (0' = 36).

6) Ἀββ. 3—4. Μαλαχ. 3, 1 ἔξ., 10 ἔξ.

μέρει τοῦ ψαλμοῦ (στχ. 1—22) ὅτι ἐπί τι μόνον διύπτημα ὁ βίος τῶν ἀσεβῶν εἶναι εὐτυχής, ἀναζητεῖ ὅμως ἐν τῇ δευτέρῃ μέρει (στχ. 23—28) τὴν εὐτυχίαν ἐν τῇ ἐπικοινωνίᾳ μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ τὸν συγγραφέα τοῦ 49ου (0'—48) ψαλμοῦ παραγορεῖ τὸ γεγονός ὅτι τέλος ὁ θάνατος ἔξισοι τοὺς πίνους, δυστυχεῖς καὶ εὐτυχεῖς. Μόνον ὁ Ἰερειῆς καὶ μετ' αὐτὸν ὁ συγγραφεὺς τοῦ Ἰωβ τρέπονται τὴν ἀνοιτέραν σημειωθεῖσαν ὁδόν. Ὁ προφήτης δὴλον ὅτι οὕτως βιαστικῶς ἔχων πίστιν εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ Θεοῦ ὄντοτητα καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ δὲν εὐρίσκει ἀλλαχοῦ διέξοδον νὰ συμβιβάσῃ τὴν πίστιν ταύτην πρὸς τὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ πολλακίς εἰς τὰ ὅμματα τῶν ἀνθρώπων ἀναφανισμένην ἀντινομίαν ἢ πάλιν εἰς αὐτὴν τὴν πίστιν ὅτι παρὰ τὴν ἀντινομίαν, παρὰ τὰ γεγονότα, ἅτινα ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἀδυνατεῖ νὰ συμβιβάσῃ, ὑπάρχει καὶ ἐκεῖ τοῦ ἠθικοῦ καὶ δικαίου Θεοῦ ἡ ἐνέργεια. Εἰς τὴν πίστιν ταύτην παραπέμπεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὁ ζητῶν παρ' αὐτοῦ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος προφήτης καὶ παρ' αὐτοῦ διδάσκειται προσέτι ὅτι τὸ πιέζον αὐτὸν ταῦτα πρόβλημα εἶναι τὸ μικρότερον ἐν τῇ πλήθει τῶν προβλημάτων τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς.¹⁾

Εἶναι προφανές ὅτι ἡ διδασκαλία αὕτη τοῦ προφήτου δὲν σημαίνει ἄλλο τι ἢ παραδοχὴν τοῦ ἀδυνατίου τῆς κατὰ πάντα κατανουήσεως ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου λογικοῦ τῆς θείας ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐνεργείας. Τοῦτο ὅμως δὲν λύει ἀλλὰ παρακίμπει τὸ πρόβλημα τῆς θεοδικίας. "Ὅταν

1) Εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ προφήτου τεθέν ἐρώτημα (Ἰερ. 12,1) τῆς κίττιας τοῦ ἀσεβοῦς ὁ Θεὸς ἀπαντᾷ:

*Ἐὰν ὁ δρόμος μὲ πέζους (ἀνθρώπου) σὲ χορῆς,

πῶς θὰ διαγωνισθῆς εἰς τὸν δρόμον πρὸς ταῦτα ἵππους;

*Ἐὰν εἰς ἀσφαλὴ γῆν δὲν εἶσαι ἀσφαλής,

τί θὰ ζήρῃς εἰς τὰ διασώδη μέρη τοῦ Ἰουδαίου; (Ἰερ. 12,2)

Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Θεὸς διὰ τῶν λόγων τούτων δὲν λύει τὸ πρόβλημα, ἀλλὰ παρακίμπει τὸν προφήτην εἰς τὴν πίστιν, ἣν ἀδυνατεῖται ὁφείλει νὰ ἔχῃ, εἰς τὴν δικαίαν θείαν ἐν τῇ κόσμῳ ἐνέργειαν καὶ ἐκεῖ ἀκόμη, ὅπου ὁ ὄψος τῶν πραγμάτων παρασιμᾷ εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν αὐτήματα. Προτρέπει δὲ αὐτόν, ἵνα χορῇ καὶ ἐργάσῃται ἐν τῇ κόσμῳ τούτῳ, ὅπου παρουσιάζει μεγαλύτερα τοῦ διατυπωθέντος ἐρωτήματος προβλήματα (δρόμος μὲ πέζους—δρόμος μὲ ἵππους, ἀσφαλὴς, ἀσφαλὴ γῆ—διασώδη μέρη) διὰ τῆς ἀσφαλούς ταύτης πίστεως. (Heβλ. καὶ P. Volz: Der Prophet Jeremia, Leipzig 1928 καὶ W. Staerk: Vorsehung und Vergeltung, Berlin 1931, σ. 31).

δὲ μάλιστα ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀδυναίτου τῆς κατανοήσεως τῆς ἱστορίας ἐκλήφθη ἀπολύτως γενικευομένη ἐπὶ πάντων τῶν γεγονότων τῆς ἱστορίας, τότε αἴρεται τελείως τὸ πρόβλημα τῆς θεοδικίας, μὴ δυνάμενον οὐδὲ κατ' ἀρχὴν νὰ τεθῆ ἐφ' ὅσον αἴρεται ἡ μία τῶν δύο ἀναγκαίων αὐτοῦ προϋποθέσεων, τὸ κατανοητὸν τῆς ἱστορίας. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο τοῦ προφήτου εἶναι παρόλληλον πρὸς τὸ τῶν ἀσεβῶν μὲ τὴν διαφοράν ὅτι συντελεῖται κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν. Ἐνῶ οὗτοι ἔφθανον εἰς τὴν ἀρνησιν τῆς ἠθικῆς τοῦ Θεοῦ ἐννοίας ὑπὸ τὴν ἀνθρωπίνην κριτικὴν υποβάλλοντες τὴν ἱστορίαν, ὁ προφήτης καταλήγει εἰς τὴν ἀρνησιν τοῦ κατανοητοῦ τῆς ἱστορίας, στερωθὼς ἐχόμενος τῆς πίστεως εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ Θεοῦ ὑπόστασιν. Τὴν αὐτὴν ἀρχὴν διατυποῖ ἔμφαντικώτερον καὶ ὁ Ἰώβ εἰς τὸ μνημειῶδες ἐκεῖνο 38ον κεφάλαιον τοῦ ὁμωνύμου βιβλίου. Ἀλλὰ ἀπόπειραι λύσεως τοῦ προβλήματος σημειοῦνται ἐκεῖ, ἐνθα καταβάλλονται προσπάθειαι διασπάσεως κατ' οἷονδὴποτε τρόπον τοῦ ἐγκοσμίου χαριστικῆρος τῆς Ἰσραηλιτικῆς Θρησκείας. Τοῦτο συμβαίνει ἐν τέλει τοῦ 73ου ψαλμοῦ, ὅστις, ὡς ἐσημειώθη, τὴν εὐτυχίαν εὕρισκει ἐν τῇ ἐπικοινωνίᾳ μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ παρὰ τισι ἄλλοις χωρίοις, ἐνθα ἢ ἡ δυστυχία θεωρεῖται ὡς ἀφορμὴ ἐπαινεξετάσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὡς μέσον προόδου αὐτοῦ,¹⁾ ἢ ὁ τονισμὸς τῆς εὐσπλαγχνίας καὶ ἀγάπης τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἀνθρώπον ἐπισκιαῖζει τὴν ἐννοίαν τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ.²⁾

Ἄλλ' ἡ ἀντίληψις ἐκείνη τοῦ Ἱερεμίου ὅτι ὁ Θεὸς κατευθύνει τὴν ἱστορίαν διὰ πράξεων, ὡς ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶναι δυνατὸν πάντοτε νὰ κατανοῇ, δὲν ἐξευρέθη ὑπ' αὐτοῦ ἐπίτηδες πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς θεοδικίας. Ἦδη τὴν γνώμην ταύτην εὕρισκομεν παρὰ τῷ Ἰσαΐα, ὁ δὲ Ἱερεμίας ἐφαρμόζει αὐτὴν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς θεοδικίας. Ἔχει δὲ ἡ ἀντίληψις αὕτη τὰς ῥίζας αὐτῆς εἰς ἄλλην βαθυτέραν καὶ γενικωτέραν περὶ ἱστορίας ἀντίληψιν, εἰς ἣν καὶ μεταβαίνομεν.

Ἐὰν ἡ πρώτη περὶ ἱστορίας ἀντίληψις πηγάζῃ ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ

1) Ψαλμ. 30 (0°:29), 119₇₁ (0°:118). Παροιμ. 3₁₁₋₁₂ Ἰώβ 5₁₇ πρβλ. καὶ Ἰσα. 38₁₇.

2) Ψαλμ. 103₁₀₋₁₁ (0°:102) «δὲν ἀποδίδει (ὁ Θεὸς) ἡμῖν κατὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν οὐδ' ἀνταμείβει ἡμῖς κατὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν, ἀλλ' ὅσον ὑψηλὸς εἶναι ὁ οὐρανὸς ὑπὲρ τὴν γῆν τόσον μεγάλη εἶναι ἡ εὐσπλαγχνία αὐτοῦ πρὸς τοὺς φοβημένους αὐτόν».

ἠθικοῦ καὶ δικαίου Θεοῦ, ἡ δευτέρα ὁρμᾶται ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀγαπῶντος Θεοῦ. Ἡ ἱστορία κατὰ τὴν Π. Λ. ἐγκαινιάζεται διὰ τῆς πτώσεως ἐκείνης τῶν πρωτοπλάστων, ἵτις τὸ δημιουργηθὲν ἔργον τοῦ Θεοῦ διαταράξασα ἐπέφερον εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἀπώλειαν τῆς μακαριότητος τοῦ παραδείσου καὶ διέστρεψε τὴν φύσιν αὐτοῦ πρὸς τὸ κακόν. Οὕτω δὲ ἡ ἱστορία ἀποβαίνει ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀρχῆς ἱστορία τῆς ἀπωλείας ὀλοκλήρου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. (Ὁ Θεὸς ὅμως τῆς ἀγάπης ἐπεμβαίνει ἐξ οἰκείας βουλήσεως εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ διὰ τῆς ἀποκαλύψεως αὐτοῦ εἰς τοὺς Πατριάρχας τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τῆς μετ' αὐτῶν συνάψεως διαθήκης, ἣν ἔπειτα ἀνιενκοῖ ἐπὶ τοῦ Σινᾶ, καθιστᾷ τὴν Ἰσραηλιτικὴν ἱστορίαν μέσον σωτηρίας, ἵτις ὅμως, ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι παγκόσμιος καὶ ἡ πτώσις εἶχε παγκόσμια ἀποτελέσματα, ἀποβαίνει παγκόσμιος λύτρωσις.¹⁾ Ἐν τῷ γενικῷ τούτῳ διαγροίματι τῆς ἱστορίας ἕκαστον γεγονός λαμβάνει θέσιν καὶ νόημα ἐν τῷ σωτηριολογικῷ τοῦ Θεοῦ σχεδίῳ.

Ἐν τῇ ἐξελίξει ταύτῃ τῆς ἱστορίας πρὸς τὸν τελικὸν σκοπὸν τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων ἡ θεία ἐν τῷ κόσμῳ ἐνέργεια δὲν εἶναι ἐξηγητημένη ἐκ τῶν ἀνθρώπων. (Ὁ Θεὸς ἐξ οἰκείας βουλήσεως καὶ ἀγάπης ἔρχεται εἰς σχέσιν πρὸς τὸν Ἰσραὴλ καὶ ἀποκαλύπτεται εἰς αὐτόν.) Ὁ Θεὸς ἐνταῦθα εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου κύριος τῆς ἱστορίας μὴ περιοριζόμενος εἰς τὰ στενὰ ὅρια τῆς ἀμοιβῆς καὶ τιμωρίας τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, δι' ὃ καὶ παρουσιάζεται κυρίως ἐνταῦθα ὡς Θεὸς κατ' ἐξοχὴν τῆς ἀποκαλύψεως, συντελουμένης ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡ ἱστορία ἀπ' ἑτέρου δὲν ἀποβαίνει ἀέναος ἐναλλαγὴ τιμωρίας καὶ ἀμοιβῆς τῶν ἀνθρώπων, ὡς ἐν τῇ πρώτῃ περὶ ἱστορίας ἀντιλήψει, ἀλλὰ προσλαμβάνει ἐνταῦθα ἀναγκαστικῶς τέλος καὶ δὴ ὠρισμένον. Ἐὰν ἡ πτώσις τῶν ἀνθρώπων προῦκάλεσε τὸν σωτηριολογικὸν τῆς ἱστορίας σκοπὸν, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατευθυνόμενον, ὁ σκοπὸς οὗτος, ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι παντοδύναμος, δὲν εἶναι δυνατὸν ἢ νὰ πραγματοποιηθῇ, ἢ ἱστορία δηλαδὴ ἀναγκαστικῶς θὰ ἔχῃ τέλος καὶ δὴ ὠρισμένον, τὴν ἀνάκτησιν τοῦ διὰ τῆς πτώσεως

1) Γεν. 12, 3 «ἐν σοὶ (τῷ Ἀβραάμ) εὐλογηθήσονται πάντα αἱ φυλαὶ τῆς γῆς» πρβλ. καὶ Ἰσα. 45, 22.

2) Πρβλ. ἰδίως Δευτ. 7, 1 ἐξ.

ἀπολεσθέντος, τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν κατάστασιν ἐκείνην τοῦ παραδείσου. Οὕτω κατ' ἀκολουθίαν ἤρχισε νὰ διαπλάττηται παρ' Ἰσραὴλ ἡ διδασκαλία περὶ τῶν ἐσχάτων τῆς ἱστορίας ἡμερῶν, ἡ ἐσχατολογία, ἣτις δὲν ἦτο δυνατὸν ἀλλαγῶν νὰ καταλήξῃ ἢ εἰς τὴν διὰ τῆς ἱστορίας τελικὴν ἐπικράτησιν τῆς θείας βουλήσεως.

Ἡ βαθεῖα αὕτη Ἰσραηλιτικὴ περὶ ἱστορίας ἀντίληψις ἐπιζητεῖ, ὡς καὶ ἡ πρώτη, τὴν ποικιλίαν τῶν φαινομένων τῆς ἱστορίας ὑπὸ μίαν ἀρχὴν νὰ ὑπαγάγῃ καὶ εἰς ἐνότητα τὰ πάντα νὰ συνενώσῃ. Ἄλλ' ἐνῶ κατὰ τὴν πρώτην περὶ ἱστορίας ἀποψιν ἕκαστον γεγονὸς ἔχει ἐν ἑαυτῷ πλήρη ἔννοιαν καὶ σκοπὸν καὶ ἐμφανίζεται διὰ τοῦτο ἀπομεμονωμένον τῶν λοιπῶν γεγονότων ἀποτελοῦν ὅλον τι, κατὰ τὴν δευτέραν ἀντίληψιν τὰ γεγονότα εἶναι συνδεδεμένα μετ' ἀλλήλων, πάντα συντείνοντα εἰς τὸν γενικὸν τῆς ἱστορίας σκοπὸν, ἣτις τὰ ἐπὶ μέρους γεγονότα περιλαμβάνουσα ἐμφανίζεται αὕτη ὡς ὅλον τι μὲ καθωρισμένον τέλος. Κατὰ ταῦτα ἡ δευτέρα περὶ ἱστορίας ἀντίληψις εἶναι γενικωτέρα τῆς πρώτης, καθίστα ὅμως, ὡς καὶ ἡ πρώτη, τὴν ἱστορίαν πεδίον ἀποκλειστικῶς τῆς θείας ἐνεργείας καὶ ἀποκαλύψεως. Διὰ τῆς προσδοκίας ἀφ' ἑτέρου τῆς ἐλεύσεως τῆς χρυσῆς τοῦ παραδείσου ἐποχῆς ἄγει μὲν τὸν ἄνθρωπον εἰς ὑποτίμησιν τινα τοῦ παρόντος, ἐμψυχοῖ ὅμως καὶ ἔξυφοῖ αὐτὸν ἀνιγκαίζουσα αὐτὸν νὰ προσβλέπῃ ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ πρὸς τι ἀπώτερον τέλος.

Καίτοι τὸ σημεῖον τῆς κατοπτεύσεως τῆς ἱστορίας παραμένει πάντοτε σταθερὸν, ἡ θεία ὅμως ἐνέργεια ἐν τῇ ἱστορίᾳ δὲν προσλαμβάνει σταθερὸν καὶ ὁρισμένον τύπον, ὡς ἐν τῇ πρώτῃ περὶ ἱστορίας ἀντίληψι, διότι δὲν ἐξαρτᾶται οὐδὲ ἑυθμίζεται ἀναλόγως τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ἀλλὰ προσέρχεται ἐκ τῆς ἐλευθέρως τοῦ Θεοῦ θελήσεως. Ἐντεῦθεν, τῆς θείας ἐνεργείας ἐλευθέρως ἐν τῇ ἱστορίᾳ δρώσης, δὲν δύναται ἡ δευτέρα αὕτη περὶ ἱστορίας ἀντίληψις ν' ἀπεκδέχεται, ὡς ἡ πρώτη, τὴν ἱστορίαν κατὰ πάντα καὶ πάντοτε κατανοητὴν. Οὕτω ἡ ἱστορία ἀντὶ νὰ ὑποβληθῇ ὑπὸ τὴν ἀνθρωπίνην κριτικὴν καθίσταται ἐνταῦθα ἐν πολλοῖς ἀντικείμενον πίστεως, τὰ δὲ ἱστορικὰ γεγονότα δὲν ἀποκτῶσι μίαν καὶ ἐκ τῶν προτέρων δεδομένην ἔννοιαν ἀλλὰ προσλαμβάνουσι διαφόρους σημασίας ἔξυπηρετικὰς τοῦ γενικοῦ τῆς ἱστορίας σκοποῦ.

Παρά ταῦτα ἡ μοναδικὴ ἐν τῷ γενικῷ διαγράμματι τῆς ἱστορίας θέσις τοῦ Ἰσραὴλ συνέτεινεν ὥστε παρὰ τῷ λαῷ πάλιν ἡ θεία ἐνεργεια νὰ προσδεθῇ εἰς ὁρισμένον τύπον καὶ πάλιν τὰ γεγονότα νὰ προσλάβωσιν ἐκ τῶν προτέρων ἐσχηματισμένον νόημα. Ἢ σὺν τῇ παρόδῳ δῆλον ὅτι τοῦ χρόνου περὶ τὴν κλήσιν τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τὴν μετ' αὐτοῦ διαθήκην τοῦ Θεοῦ σχηματισθεῖσαι παραδόσεις ἀπέκτησε βαθμιαίως τοιαύτην σημασίαν, ὥστε περὶ αὐτὴν νὰ περιορισθῇ ἡ ὅλη Ἰσραηλιτικὴ διανοήσις καὶ ἐν αὐτῇ ὁ Ἰσραηλίτης νὰ εὐρίσκη τὴν κλεῖδα τῆς κατανοήσεως τοῦ παρόντος. Ἐντὸς τοῦ κύκλου τούτου κινούμενος ὁ Ἰσραηλίτης ἐζήτει νὰ καταναήσῃ καὶ ἐρμηνεύσῃ τὸ παρὸν διὰ τοῦ παρελθόντος ἀδυνατῶν ἐκ τῶν γεγονότων ἄλλο τι νὰ ἀκούσῃ ἢ τὴν φωνὴν τοῦ παρελθόντος. Ἄλλ' οὕτως ἀπέβαλλε πλέον τὴν δυνατότητα τῆς κατανοήσεως τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας ¹⁾ προσδίδων εἰς τὰ καθ' ἑκάστην γεγονότα τὴν ἐκ τῶν προτέρων παραδεδομένην ἔννοιαν. Οὕτω δὲ ἀφίρει καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς θείας ἐνεργείας ἐκδεχόμενος αὐτὴν ἐκφαινομένην ὑπὸ σταθερὸν τύπον, καθορισθέντα ὑπὸ τῆς παραδόσεως, καὶ καθίστα οὕτω τὴν ἱστορίαν πάλιν ἀντικείμενον τῆς ἀνθρωπίνης κρίσεως, κατανοουμένην ὡς τῆς ἀπίστεως τοῦ παρελθόντος, τῆς κλήσεως δῆλον ὅτι τοῦ Ἰσραὴλ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Τὸ πλέον ὀλιβερὸν σημεῖον, εἰς ὃ ἡ κατεύθυνσις αὕτη παρὰ τῷ λαῷ κατέληξεν, ἀποτελεῖ ἡ ἐξάρτησις τῆς ἐπιτυχίας τοῦ σιστηριολογικοῦ τῆς ἱστορίας σκοποῦ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ἰσραὴλ. Ἰσχυρότατα δῆλον ὅτι ὁ Ἰσραηλίτης τονίσας τὴν κλήσιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐξήρτησε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ γενικοῦ τῆς ἱστορίας σκοποῦ ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἱστορικῶν τεχνῶν, ὥστε νὰ παραχθῇ ἡ πεποίθησις ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀδύνατον νὰ καταστρέψῃ τὸν Ἰσραὴλ, ἐν τῷ ὁποίῳ κατὰ τὰς ἀρχαίας ἐπιγγελίας τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς Πατριάρχας μέλλουσι νὰ ἐβλογηθῶσι πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς.)

1) Περὶ βλ. Ἀμ. 4,10. Ὡσ. 11,2. Ἰσα. 6,9. 22,11. 29,9 ἔξ. Ἰερ. 4,22. ἵσα κλπ.

2) Ἀμ. 3,2. 5,11. 9,7 ἔξ. Ὡσ. 8,2. 13,11. Ἰσα. 28,11 ἔξ. Μιχ. 3,6. 7. μὴ κηρύσσετε, μὴ κηρύσσετε τοιαῦτα πράγματα! (ὁ λαὸς ἠμῶν ἀπὸ τὸν προφήτην, κηρύσσοντα τὴν ἐπερχομένην καταστροφὴν). Δὲν θὰ μᾶς καταλάβῃ ἡ αἰσχύνη. Μήπως εἶναι κατηρημένος ὁ οἶκος τοῦ Ἰακώβ; εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ Γαζβὲ ἐξωργισμένον; ἢ τοιαῦτα εἶναι αἱ πράξεις τῶν; δὲν εἶναι ἀγαθὸς πρὸς τὸν Ἰσραὴλ; Μιχ. 3,11 εἶπὶ τοῦ Γαζβὲ ἀκηρῖσται λέγοντες: δὲν εἶναι ὁ Γαζβὲ ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν; εἰς ἡμᾶς δὲν δύναται νὰ συμβῇ κακόν.

Ἡ τοιαύτη διαμόρφωσις τῆς ἐννοίας τῆς κλήσεως τοῦ Ἰσραὴλ ἀφῆρει καὶ ἐκ τῆς θρησκείας πᾶσαν ἠθικὴν δύναμιν, καθ' ὅσον ἤρκει εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας ἢ ἐκ τοῦ Ἀβραάμ καταγωγὴ αὐτῶν ἵνα θεωρήσωσιν ἐξησφαλισμένην τὴν πρὸς αὐτοὺς εὐνοίαν τοῦ Θεοῦ.¹⁾

Κατὰ τῶν τοιούτων ἐπικινδύνων κατευθύνσεων ὁρθοῦται δλόκληρος ἡ σειρὰ τῶν προφητῶν.²⁾ Ἐκλαμβάνουσι καὶ αὐτοὶ τὴν ἱστορίαν ὡς κατατείνουσαν πρὸς σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων· δὲν καταπνίγουσιν ὅμως τὴν θεϊαν ἐνεργείαν εἰς στενὸν τι διάγραμμα, δὲν ἐρμηνεύουσι τὸ παρὸν διὰ τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ διαμιαστρούμενοι κατὰ τῆς ὑπαγωγῆς τῆς θεϊας ἐνεργείας ὑπ' ὀρισμένον τύπον, ἐφαρμοζόμενον ἐπὶ πάντων τῶν γεγονότων τῆς ἱστορίας, κηρύττουσιν ὅτι ἡ θεία ἐνεργεία δὲν ἐκφράζεται κατὰ τὸν αὐτὸν πάντοτε τρόπον, ὡς ὁ γεωργός, κατὰ τὴν εὐσταχὸν τοῦ Ἰσαΐου εἰκόνα, οὔτε πάντοτε ὀργώνει τὴν γῆν, οὔτε πάντοτε σπείρει, ἀλλ' οὔτε καὶ πάντοτε θερίζει.³⁾ Οὕτως οἱ προφῆται ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς συγχρόνους αὐτῶν ζητοῦσιν ἐν τῷ παρόντι νὰ κατανοήσωσι τὴν ἀληθῆ τῶν γεγονότων σημασίαν, νὰ ἀκούσωσιν ἐν τῷ παρόντι τὴν φωνὴν τοῦ Θεοῦ. Δι' ὃ καὶ πικρότατα παραπονοῦνται κατὰ τῶν Ἰσραηλιτῶν ὡς ἀδυνατούντων νὰ κατανοήσωσι τὸ παρὸν,⁴⁾ ὅπερ κατὰ τὴν ἐκφρασιν τοῦ Ἰσαΐου παραμένει δι' αὐτοὺς βιβλίον ἐσφραγισμένον, μὴ δυνάμενον ὑπ' αὐτῶν ν' ἀναγνωσθῆ.⁵⁾

Οὕτως οἱ προφῆται τὴν θεϊαν ἐνεργείαν ἐκλαμβάνοντες ἐκήρυττον ἀναγκαίως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτας ὅτι ἡ ἱστορία δὲν εἶναι πάντοτε κατανοητὴ χωρὶς οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον ν' ἀμφιβιάλλωσιν ὅτι αὕτη

Heβλ. καὶ K. Galling: Die Erwählungstraditionen Israels. Giessen 1928 σ. 10 ἔξ. 23, 30.

1) Τὴν τοιαύτην δοξασίαν εὐρίσκομεν καὶ ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Κ. Λ. (Ματθ. 3, 9. Λουκ. 3, 10) καὶ πέραν ἀκόμη αὐτῆς: Ἰουστ. Λιάλ. πρὸς Γρύφ. Migne E. II. 6, 797 «καὶ πρὸς τούτοις ἑαυτοὺς καὶ ὑμᾶς βουκολοῦσιν (οἱ Ἰουδαῖοι διδάσκαλοι) ὑπολαμβάνοντες ὅτι πάντως τοῖς ἀπὸ τῆς σπορᾶς τῆς κατὰ σάρκα τοῦ Ἀβραάμ οἷσι, κἂν ἁμαρτωλοὶ ᾦσι καὶ ἄπιστοι καὶ ἀπειθεῖς πρὸς τὸν Θεόν, ἡ βασιλεία ἡ αἰώνιος δοθήσεται».

2) Ἀμ. 3, 12. 5, 14. 9, 7. Ὡσ. 13, 1. Ἰσ. 28, 16 ἔξ. Μιχ. 3, 12.

3) Ἰσ. 28, 23-25.

4) Ἀμ. 4, 10. Ὡσ. 11, 3. Ἰσ. 5, 12. 6, 10. 22, 11. 29, 10 ἔξ. Ἰερ. 4, 22. 5, 21' ἰδὲ καὶ

Λευτ. 29, 18.

5) Ἰσ. 29, 11-12.

βαίνει κατὰ θεῖον σχέδιον: «Θαυμαστὴ εἶναι ἡ βουλή αὐτοῦ (τοῦ Θεοῦ), μεγάλη ἡ σύνεσις αὐτοῦ», ἀναφωνεῖ ὁ Ἰσαΐας ἐπισκοπῶν τὸν ὅσον τῶν γεγονότων.¹⁾ Ἀλλοχοῦ ὅμως ὁ αὐτὸς ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ «παράδοξον εἶναι τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ, περίεργος ἡ προᾶξις αὐτοῦ».²⁾ Ἄλλοτε πάλιν παρρησιάζεται αὐτὸς ὁ Θεὸς λέγων πρὸς τοὺς ἀνθρώπους «Λέν εἶναι αἱ βουλαί μου καθὼς αἱ βουλαὶ ὑμῶν οὐδὲ αἱ ὁδοὶ ὑμῶν καθὼς αἱ ὁδοὶ μου».³⁾

Ὅτι βάσις τοῦ τιοῦτου προφητικοῦ κηρύγματος ὑπόκειται ἡ κατὰ τὴν προφητικὴν περίοδον ἰσχυρότατα τονισθεῖσα ἔννοια τῆς παντοδυναμίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀσυγκρίτου αὐτοῦ ὑπεροχῆς ὑπὲρ τοὺς ἀνθρώπους μόνις εἶναι ἀνάγκη καὶ νὰ εἴπωμεν. Ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὁμοιοβάσεως ἐδράζεται καὶ ἄλλη τις τῶν προφητῶν διδασκαλία, ἣν διετύπωσαν πολεμοῦντες τὸν περιορισμὸν ἐκεῖνον τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν ἀποπνιγμὸν τῆς Θρησκείας ἐν τῇ κλήσει τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τῇ διαθήκῃ μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς συγχρόνους αὐτῶν, τοὺς ὑπολαμβάνοντας ἑαυτοὺς ἀσφαλεῖς ἔνεκα τῆς καταγωγῆς ἐκ τοῦ Ἀβραάμ, οἱ προφηταὶ, οἱ κατ' ἐξοχὴν βασίλειοι τῆν Θρησκείαν ἐπὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου ὑποστάσεως,⁴⁾ ἐκήρυττον ἄφευκτον τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἰσραὴλ ἔνεκα τῆς ἠθικῆς καὶ Θρησκευτικῆς καταπτώσεως προσβάλλοντες τὴν τόσον τονισθεῖσαν σημασίαν τῆς κλήσεως τῆς διαθήκης.⁵⁾ Τὸ κήρυγμα τοῦτο τῶν προφητῶν δὲν ἦρε μὲν τὸν σπηριολογικὸν τῆς ἱστορίας σκοπὸν, διότι ἡ ἔννοια τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ ἐξησφιλιζεν αὐτοὺς ἀπὸ οἰασδήποτε περὶ τούτου ἀμφιβολίας, τοῦ Θεοῦ δυναμένου κατ' ἐκίρρασιν τῆς Κ. Δ. ῥηθεῖσαν ἐπὶ παρομοίᾳ περιπτώσει, ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῆ Ἀβραάμ,⁶⁾ ἔθετεν ὅμως ἐν κινδύνῳ τὴν σκοπιμότητά τῆς ἐκλογῆς καὶ κλήσεως τοῦ Ἰσραὴλ. Τὸ σημεῖον ὅμως τοῦτο ὑπερπηδῶσιν οἱ προφηταὶ διὰ τῆς ἐλατίδος ὅτι ὁ Ἰσραὴλ

1) Ἰσ. 28,20 πρβλ. καὶ 10,17.

2) Ἰσ. 28,17.

3) Ἰσ. 55,8 πρβλ. καὶ 40,11.

4) Ἀμ. 5,14. Ὡσ. 6,8. Ἰσ. 1,10. 7,9. Μιχ. 6,8 κλπ.

5) Πρβλ. Ἀμ. 3,7. 9,7 ἔξ. Ὡσ. 5,11. 11,22 ἔξ. Ἰσ. 1,21 ἔξ. 3,1 ἔξ. Μιχ. 1,1 ἔξ. κλπ.

6) Ματθ. 3,9. Λουκ. 3,8.

μετὰ τὴν καταστροφὴν θὰ σωθῆ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ θὰ ἐπιτελέσῃ τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀνὰ τὰ ἔθνη καθωρισμένον σκοπὸν.¹⁾ Οὕτως ὁ πόλεμος τῶν προφητῶν κατὰ τῶν ἐπικινδύνων ἐκείνων κατευθύνσεων τῆς σωτηριολογικῆς περὶ ἱστορίας ἀντιλήψεως ἔδωκεν εἰς αὐτὴν τὴν ὀρθὴν κατεύθυνσιν.

Ἡ πραγματικοποίησις ὅμως τοῦ Θεοῦ τῆς ἱστορίας σχεδίου προσκόπτει κατὰ τὴν Ἰσραηλιτικὴν ἀντίληψιν εἰς τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐδρευούσαν ἁμαρτίαν, τῆς ὁποίας τὴν μεγάλην δύναμιν καὶ ἐπιρροὴν βαθύτατα ἠσθάνθη ὁ Ἰσραηλίτης. Καὶ ἡ πρώτη περὶ ἱστορίας ἀντίληψις πλέκεται περὶ τὴν ἁμαρτίαν ἀλλὰ ταύτην ἐκλαμβάνει μᾶλλον ὡς παρὰβασιν διδακτῶν ἐντολῶν,²⁾ ἑλευθέρως ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου πρα-
τομένην, ἐνῶ ἡ δευτέρα περὶ ἱστορίας ἀντίληψις μὴ ἀποβλέπουσα εἰς τὰς διαφόρους τῆς ἁμαρτίας περιπτώσεις καὶ ἐκρίσεις ἀλλ' εἰς τὴν ὀργανικὴν αὐτῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὄρθην ἁμαρτίαν ἐννοεῖ τὴν πρὸς τὸ κακὸν κλίσιν τοῦ ἀνθρώπου,³⁾ τὴν συνοδεύουσαν αὐτὸν κατὰ τὸν Ψαλμῶδον ἀπὸ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ.⁴⁾ Ἡ ὁρπὴ αὕτη πρὸς τὸ κακὸν ἐκλαμβάνεται ἐνταῦθα ὡς ἀντιτιθεμένη πρὸς τὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ σκοπὸν τοῦ Θεοῦ.⁵⁾ Θεὸς καὶ ἀνθρώπος, θεία θέλησις καὶ ἀνθρωπίνη βούλησις εἶναι αἱ δύο ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀντιμαχόμεναι δυνάμεις. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συγκρούσεως ταύτης, ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι παντοδύναμος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἄλλο τι ἢ ἡ νίκη τοῦ Θεοῦ, ἡ ἐκπλή-

1) Ὡσα. 14,₂₂ ἔξ. Ἰσα. 2,₁₋₃ 11,₁ ἔξ. 49,₂₂ ἔξ. 60,₁ ἔξ. Μιχ. 2,₁₂ ἔξ. 1,₁ ἔξ. Ἰερ. 30—31 κλπ.

2) Ἰδὲ ἰδίως Λευτ. 6,₇ ἔξ. 11,₂₈ ἔξ. Ἰεζ. 18,₂₁ ἔξ.

3) Πρβλ. Γεν. 8,₂₁. Ψαλμ. 51 (0'—50) καὶ ἰδίως Ἰερ. 13,₂₃, ὅστις τὴν ἁμαρτίαν, τὴν κυριαρχήσαν πλέον τοῦ ἀνθρώπου, παριστᾷ ὡς δευτέραν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν, ἣτις δὲν δύναται νὰ μεταβληθῆ ὡς ἀκριβῶς ἡ πέρδαλις, κατὰ τὴν χρησιμοποιουμένην εἰκόνα, δὲν δύναται νὰ μεταλλάξῃ τὸ χρῶμα αὐτῆς. Περαιτέρω ἰδὲ Ἰερ. 7,₂₄ 11,₈ 16,₁₂ 18,₁₂ 28,₁₁. Ἰώβ 14,₁ 15,₁₄ 25,₄₋₆.

4) Ψαλμ. 51,₇ (0'—50).

5) Ἡ Ἰσραηλ. θρησκεία καίτοι στεργῶς ἔχεται τοῦ ἠθικοῦ μονοθεϊσμοῦ, ὅστις ἀποκλείει ἀπολύτως τὸ ἐν ἄλλοις θρησκευμασιν ὑπάρχον δυαδικὸν σύστημα τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ Θεοῦ, ἐξηγεῖ τὴν πρὸς τὴν ἁμαρτίαν κλίσιν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὅλως ἀλλοτριαν εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἠθικοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ, ἀποδίδουσα αὐτὴν εἰς τὴν πτώσιν τῶν πρωτοπλάστων, ἣτις ἐπέφερε καὶ τὴν ἐξασθένειαν τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου.

ρωσις τοῦ σωτηριολογικοῦ αὐτοῦ σχεδίου, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ τέλος τῆς ἱστορίας καὶ ὁδηγεῖ εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ. Ἡ νίκη ὅμως αὕτη δὲν συντελεῖται διὰ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς ἁμαρτίας ἀλλὰ διὰ θαύματος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ λυτρωτοῦ Μεσσίου, δι' ὃ καὶ οἱ προφήται προαγγέλλουσι τὴν ἔλευσιν αὐτοῦ.¹⁾ Ἡ λύσις αὕτη διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Θεοῦ προπαρασκευάσθη ὑπ' αὐτῆς ταύτης τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραὴλ, οὕτως ὥστε δι' αὐτῆς τῆς ἱστορίας νὰ προπαιδευθῇ καὶ παρασκευασθῇ ἡ συνείδησις τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, ὥπως δεχθῇ τὴν ἀποκαίλιψιν τῆς ἐλεύσεως τοῦ Μεσσίου. Ἀυτὴ ἡ Ἰσραηλ. ἱστορία κατεδείκνυε πύσιν ἀκαρπὸν ἀπέβαινε τὸ περὶ ἐπιστροφῆς ἐκ τῆς ἁμαρτίας κήρυγμα τῶν προφητῶν, ἡ δὲ πείρα καθ' ἡμέραν ἐπιστοποῖ πύσιν δύσκολον εἶναι ὁ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἁμαρτίας περιελθὼν ἄνθρωπος ν' ἀπελευθερωθῇ αὐτῆς. Αἱ ὁ παρατηροῦμεν ἐνωρὶς σχηματιζομένην ἐν τῇ Π. Α. καθαρῶς Ἰσραηλιτικὴν περὶ τῆς προόδου τῆς ἁμαρτίας διδασκαλίαν, καθ' ἣν ὅτιαν πλεόν ἡ ἁμαρτία κυριεύσῃ τὸν ἄνθρωπον ἐπιβαίνει ὁ Θεός, ὥστε ἐπιφέρει τὴν πώρωσιν, ἵνα διὰ τῆς τελείας ἐπικρατήσεως τῆς ἁμαρτίας τιμωρηθῇ αὐτὴ ἡ ἁμαρτία. (Ὅτι π. χ. ὁ Θεός παρίσταται ἐπιφέρων πώρωσιν εἰς τὸν Φαραὼ κατὰ τὴν ἔξοδον τῶν Ἰσραηλιτῶν,²⁾ ἀνιστῶν προφήτας τοῦ Βάαλ πρὸς περαιτέρω παρμπλήνισιν τοῦ πεπτωκότος ἐκ τῆς Μωσαϊκῆς Θρησκείας λαοῦ καὶ ἄλλα παρόμοια.³⁾ Εἰς πώρωσιν ἐπίσης ἀποδίδουσι καὶ οἱ προφήται τὸ ἀκαρπὸν τοῦ κηρύγματος αὐτῶν παρὰ τοῖς Ἰσραηλίταις,⁴⁾ εἰς βάθρον ὕπνου, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἰσαΐου, ἐπιβληθέντα εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.⁵⁾ Ἡ διδασκαλία αὕτη περὶ τῆς προόδου τῆς ἁμαρτίας ἐφαρμοσθεῖσα ἐπὶ τοῦ σωτηριολογικοῦ τῆς ἱστορίας θέματος προπαρασκεύασε τὸν Ἰσραὴλ πρὸς ἀποδοχὴν τῆς διδασκαλίας τῆς ἐλεύσεως τοῦ λυτρωτοῦ Μεσσίου. Τοσοῦτο δὲ μᾶλλον ἡ διδασκαλία αὕτη εὐκολώτατα ἠδύνατο ἐνταῦθα νὰ προσαρμοσθῇ, καθ' ὅσον οὐ μόνον ὡς ἄριστα συνεδριάζετο πρὸς τὴν παν-

1) Πρβλ. ἰδίως Ἰσ. 9,1 ἔξ. 11,1 ἔξ. 52,13 ἔξ. 53,1 ἔξ. Μιχ. 6,1 ἔξ. κλπ.

2) Ἐξ. 4,21. 7,13.

3) Λευτ. 2,10. 13,1. Ἰησ. Ν. 23,13. Κριτ. 2,20. Α' Βασ. 12,13 (0' 1' Βασ.) Ἰεζ. 20,13. Ἰωβ 17,1.

4) Ἰσ. 6,10 ἔξ. 29,9. Ἰερ. 4,20. 5,31 κλπ.

5) Ἰσ. 29,10.

τοδυναμίαν καὶ ἀγάπην τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ καὶ ἐξυπηρέτει τὰ μέγιστα τὸν παγκόσμιον χαρακτῆρα τῆς λυτρώσεως, διότι διήνοιγε τὴν θύραν τῆς εὐσπλαγχνίας πρὸς τὰ ἔθνη, ἐφ' ὅσον καὶ ὁ Ἰσραήλ δὲν ἦτο δυνατὸν διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων νὰ σωθῆ. Οὕτως ἡ ἁμαρτία καταντᾷ, ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς παγκοσμιότητος τῆς λυτρώσεως καθορωμένη, συμβάλλουσα εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς σωτηρίας τῶν ἔθνῶν. Ἐπὶ τῶν γραμμῶν τούτων τῆς Π. Λ. βαίνει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ὅταν διδάσκη ὅτι «ἐφ' αὐτῶν (τῶν Ἰσραηλιτῶν) παραπτώματι ἢ σωτηρίᾳ τοῖς ἔθνεσιν»¹⁾ ἢ ὅταν ἀλλαχοῦ καλῆ μυστήριον τὴν σωτηρίαν τῶν ἔθνῶν διὰ τῆς πωρώσεως τοῦ Ἰσραήλ: «οὐ γὰρ θέλω ὑμεῖς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, τὸ μυστήριον τοῦτο... ὅτι πώρωσις ἀπὸ μέρους τοῦ Ἰσραήλ γέγονεν ἄχρις οὗ τὸ πλήρωμα τῶν ἔθνῶν εἰσέλθῃ»²⁾ ἢ ὅταν ἀλλαχοῦ γενικώτερον ἐπιλέγῃ: «συνέκλεισε γὰρ ὁ Θεὸς τοὺς πάντας εἰς ἀπερίθειαν, ἵνα τοὺς πάντας ἐλέησῃ».³⁾

Οὕτως ὁμοῦ διαμορφουμένη ἡ δευτέρα αὕτη περὶ ἱστορίας ἀντίληψις φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως δυσκόλως συμβιβαζομένη πρὸς τὴν πρώτην, διότι ἐνῆ ἐν ταύτῃ ὁ Θεὸς ἐκφαίνεται τιμωρῶν ἀμειλίκτως τὴν ἁμαρτίαν, ἐν ἐκείνῃ παρουσιάζεται μακροθυμῶν ἐπὶ ταῖς ἁμαρτίαις καὶ ἐπιφέρων τὴν νέαν περίοδον, ἀκριβῶς μόλις πληρωθῆ τὸ μέτρον τῆς ἁμαρτίας. Ὁργὴ καὶ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἐκφαινόμεναι ἐν ταῖς δύο περὶ ἱστορίας ἀντιλήψεσι, παρουσιάζονται ἐκ πρώτης ὄψεως ἐν αὐτῷ τῷ Θεῷ ὡς δυνάμεις πρὸς ἀλλήλας ἀντιτιθέμεναι. Ἡ ἀντίθεσις ὁμοῦ αὕτη αἴρεται διὰ τῆς ἀποδόσεως πλατυτέρας σημασίας εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς τιμωρίας τῆς ἁμαρτίας, ὥστε ἡ τιμωρία νὰ συμβιβάζεται πρὸς ἀμφοτέρας τὰς ἀντιλήψεις. Οὕτως ἀπὸ τῶν προσηρητῶν ἰδίως (Ἡ' αἰ.) καὶ ἐντεῦθεν ἡ τιμωρία τῆς ἁμαρτίας ἤρχισε νὰ θεωρῆται οὐ μόνον ὡς ἱκανοποίησις τοῦ προσβληθέντος Θεοῦ ἀλλὰ καὶ ὡς παιδαγωγικὸν μέσον βελτιώσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς νίκην τῆς ἁμαρτίας.⁴⁾ Ὁ τιμωρῶν Θεὸς τιμωρεῖ ἐνταῦθα καὶ ἐξ ἀγάπης πρὸς τὸν ἀνθρώπον

1) Ῥωμ. 11,11.

2) Ῥωμ. 11,25.

3) Ῥωμ. 11,32.

4) Περὶ βλ. Ἀμ. 4,10. Ὡσ. 5,13. 14,4. Ἰσα. 1,21 ἐξ. 40,2 ἐξ. Ἰερ. 3,21 ἐξ. κλπ.

κινούμενος. Ούτω πλέον ἡ τιμωρία τῆς ἁμαρτίας διὰ τῆς προσκτωμένης πλατυτέρας σημασίας καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἠθικοῦ καὶ δικαίου Θεοῦ διασώζει καὶ πρὸς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ προσαναμοῦνται. Ἄλλὰ καὶ ὁ τρόπος τῆς τιμωρίας τῆς ἁμαρτίας εὐρίσκεται καὶ αὐτός, καὶ ὅσον ἡ τιμωρία δὲν ἐπέρχεται μόνον διὰ τῆς δυστυχίας ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς πωρώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπικρατήσεως τῆς ἁμαρτίας, οὕτως ὥστε, καὶ ὅταν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἐσχάτῃ τῶν ἀνθρώπων πωρώσει ἐπιφέρει τὸ θαῦμα τῆς λυτρώσεως, ἡ ἁμαρτία ἔχει ἤδη κατὰ τινα τρόπον τιμωρηθῆναι διὰ τῆς ἁμαρτίας, ὥστε καὶ ἐνταῦθα νὰ χωρῇ ἡ πρώτη περὶ ἱστορίας ἀντίληψις, ἥτις ἀφ' ἑτέρου ζωηρότατα ἐμφανίζεται κατ' αὐτὸ τὸ θαῦμα τῆς λυτρώσεως, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ περὶ τοῦ Μεσσία ὡς μέλλοντος νὰ βασιάσῃ τὸ βῆρος τῶς ἁμαρτιῶν τῶν ἀνθρώπων καὶ ὑπὲρ τούτων ν' ἀποθάνῃ,¹⁾ τῆς προσβληθείσης θείας τιμῆς πλήρως ἐκανοποιημένης.²⁾ Οὕτως ἡ Ἰσραηλιτικὴ θρησκεία διαμορφώσασα τὴν βιβλίαν ταύτην περὶ ἱστορίας ἀντίληψιν προπαρασκεύασε τὸ ἔδαφος εἰς τὴν Κ. Α., ἥτις μετὰ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ Μεσσία ἀπεξεδέχθη καὶ τὴν περὶ ἱστορίας Ἰσραηλιτικὴν ταύτην ἀποψιν.

Ἄλλ' ἐνῶ ἡ Π. Α. περὶ τοῦ Μεσσία κεφαλαιωδῶς καὶ πολλῶν αἰνιγματωδῶς ὁμιλεῖ, τοῦναντίον ὑπερπηδῶσα τὸ διάστημα τοῦτο τοῦ Μεσσία διαμορφοῖ ἐνώρις τὴν περὶ τῶν ἐσχάτων ἡμερῶν τῆς ἱστορίας εἰκόνα. Χωρὶς νὰ ἀποκρούωμεν τὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς Ἰσραηλιτικῆς ἐσχατολογίας καὶ ἄλλων Ἰσραηλιτικῶν θρησκευτικῶν ἐνοιῶν, τονίζομεν ὅτι ἡ ἐσχατολογία, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώθη, συνδέεται κατ' ἀνάγκην μετὰ τοῦ παγκοσμίου σωτηριολογικοῦ τῆς ἱστορίας σκοποῦ. Ἀκριβῶς δ' ἐπειδὴ διαμορφοῦται ἐπὶ τοῦ σκοποῦ τούτου τῆς ἱστορίας, διὰ τοῦτο καὶ παραμένει ἐντὸς τῶν ἱστορικῶν ὁρίων ἐπανακάμπτουσα εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορίας, τὴν ἀφετηρίαν τοῦ σωτηριολογικοῦ τῆς ἱστορίας σκοποῦ, εἰς τὴν χρυσὴν ἐκείνην τοῦ παραδείσου ἐποχὴν. Ἀρχὴ καὶ τέλος τῆς ἱστορίας συμπέπτουσι κατὰ τὸ περιεχό-

1) Ἱσ. 53,1 ἐξ.

2) Παραλλήλως πρὸς τὴν οὕτω διαμορφωθεῖσαν γενικὴν ταύτην περὶ ἱστορίας ἀποψιν δὲν παύει ὑφισταμένη καὶ ἡ πρώτη ἀντίληψις. Παροιμ. 11,19· 12,28 κλπ.

μενον.¹⁾ Μετὰ τὴν νίκην τοῦ Θεοῦ νέα διαθήκη μετὰ πάντων τῶν λαῶν θ' ἀποτελεσθῆ,²⁾ νέα καρδία θ' ἀναπλασθῆ,³⁾ καινὸς οὐρανὸς καὶ καινὴ γῆ θ' ἀσυντελεσθῆ,⁴⁾ ἐφ' ὧν ἡ ἀπόλυτος τοῦ Θεοῦ βασιλεία θ' ἀδεσπόζη.⁵⁾ εἰς ποιμὴν ἐπὶ μιᾶς ποιμνῆς κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἰεζεκιήλ.⁶⁾ Τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐποχῆς τοῦ παραδείσου ἐπανέρχονται. Εὐφροσύνη τῆς γῆς θ' ἀποκαταστήσῃ,⁷⁾ συνδιαλλαγή τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῶν φροβερῶν τῆς φύσεως στοιχείων.⁸⁾ Ὁ λύκος θ' ἀβόσκη μετὰ τοῦ προβάτου, ὁ μῦσχος μετὰ τοῦ λέοντος, ὁ βοῦς μετὰ τῆς ἄρκτου, ἡ πάουδα μετὰ τῆς ἐρίφου καὶ ὁ παῖς ἀκινδύνως θ' ἀπαίξῃ μετὰ τῶν ὄφιδων κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰσαΐου,⁹⁾ ἡν ζωηρὰν πάλιν εὐρίσκομεν εἰς τὰς διηγήσεις ἐκεῖνας τῶν Συναξαρίων καὶ Ἀγιολογίων, τὰς παριστάσας ἁγίους, ἐν ἠθικῇ τελειώσει διατελοῦντας, συναναστρεφομένους ἀρόβως μετὰ τῶν θηρίων τῆς ἐρήμου. Ἀλλὰ συνδιαλλαγή θ' ἀπέλθῃ καὶ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Πόλεμοι δὲν θ' ὑπάρχωσι πλέον. Ὅπλα, τόξα καὶ βέλη θ' ἀμεταστραφῶσι κατὰ τὰς ἐκφράσεις τῶν προφητῶν εἰς ἄροτρα καὶ γεωργικὰ ἐργαλεῖα.¹⁰⁾ Τὸ ἰδιαιτικὸν τῆς εἰρήνης τοῦ παραδείσου ἐπανέρχεται καὶ πάλιν. Ὁ ὑλικὸς οὗτος χαρακτήρ τῆς ἐγκαθιδρυομένης βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἤρχισεν ἐν αὐτῇ τῇ Π. Α. νὰ ὑποχωρῇ.¹¹⁾ Ἰδὴ ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Λαβιὴλ πρὸς τὰ τέσσαρα ἀλληλοδιαδεχόμενα ἐγκόσμια βασίλεια ἀντιπαρατίθεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ,¹²⁾

1) Ἰδὲ τὸ ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ Βαρνάβα (6,13) σημειούμενον χωρίον «ἰδοὺ ποιεῖ τὰ ἔσχατα ὡς τὰ πρῶτα».

2) Ἰερ. 16,19. Ἰσα. 42,1-2 κλπ.

3) Ἰερ. 24,7. 31,33. 32,39.

4) Ἰσα. 65,17. 66,22 ἰδὲ καὶ ψαλμ. 102,27 (0'::101).

5) Μετὰ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου συντελεῖται οὕτω καὶ ἡ ἀνάδειξις τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, ἣτις ἰσχυρῶς παρὰ τοῖς προφήταις τονίζεται Ἰερ. 36,23 ἔξ. Ἰσα. 42,8. 45,25 πρβλ. καὶ Ψαλμ. 47 (0'::46). 93 (0'::92). 96 (0'::95) κλπ.

6) Ἰερ. 34,23 ἔξ. 37,34.

7) Ἰσα. 2,20 ἔξ. Ἰσα. 32,13 ἔξ. Ἰερ. 31,12 ἔξ. (0'::38,13) κλπ.

8) Ἰσα. 2,20 ἔξ. (0'::2,13). Ἰσα. 11,6 ἔξ. Ἰερ. 34,23.

9) Ἰσα. 11,6 ἔξ.

10) Ἰσα. 2,20. Ἰσα. 2,4. Μιχ. 4,3.

11) Πρβλ. ἰδὴ Ἰσα. 11,2.

12) Λαβ. 2,11. 7,13 ἔξ.

ἥτις ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ λαμβάνει πλήρη πνευματικὸν χαρακτήρα.¹⁾

Πρὸ πάντων ὅμως τῶν γεγονότων τούτων παρεμβάλλεται ἕτερον στοιχεῖον, ἡ κρίσις τῶν ἐχθρῶν καὶ ἀσεβῶν, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ συντελουμένη μετὰ φοβερὰν θεοφάνειαν.²⁾ Ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ ὡς αὐστηροῦ κριτοῦ ἀναφαίνεται πάλιν κατὰ τὰς ἐσχάτας ἡμέρας. Ἐν τῇ Π. Α. παραμένει ἡ κρίσις αὕτη ὡς ἐξολόθρευσις πραγματικῆ τῶν ἀσεβῶν, ἥτις κατὰ τὸ ὅλον διάγραμμα τῆς ἐσχατολογίας πρέπει νὰ ἐπέλθῃ, ἵνα οὕτω πάσης ἀρχῆς καὶ πύσης ἐξουσίας καὶ δυνάμεως καταργουμένης, κατὰ τὸν Ἀποστόλου,³⁾ δεσπόσῃ ἀπολύτως ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἧς ἡ ἐπικροτήσις, ἥτις σημαίνει ἀπολύτρωσιν τῶν ἀνθρώπων, ἀποτελεῖ τὸ βαρύτερον θέμα καὶ τὸ τελικὸν κατάντημα τῆς ἱστορίας καὶ κατὰ τὴν Κ. Δ., τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἀριστοτεχνικῶς συνοψίσαντος τὰ πάντα εἰς τὸν στίχον τοῦτον, τὸν ἀποτελοῦντα καὶ τὴν κατακλειδίαν τῆς ἱστορίας: «ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ (τῷ Χριστῷ) τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ἡ ὁ Θεὸς πάντα ἐν πάσιν».⁴⁾

Φίλοι Φοιτηταί,

Πρὸς σᾶς ἐπιθυμῶ νὰ στρέψω ἐν τέλει ἐπ' ὀλίγον τὸν λόγον. Ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ θέματος ἀναμφιβόλως πολλὰ ἐρωτήματα εἰς τὴν διανοίαν σας θὰ ἠγέρθησαν καὶ πλείστον προβλημάτων μόνον τὴν σπουδαιότητα καὶ σημασίαν αὐτῶν θὰ ἠδυνήθητε νὰ ἀντιληφθῆτε. Τοῦτο δὲν ὀφείλεται εἰς τὸν δυσανάλογον πρὸς τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀναπτυχθέντος προβλήματος χρόνον, οὔτε πάλιν εἰς τὴν ὕψην τοῦ θέματος, συνδεδεμένου ἐκ φύσεως πρὸς πλῆθος ἄλλων προβλημάτων, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὸν γνωστὸν εἰς σᾶς προορισμὸν τῶν Πανεπιστημιακῶν μαθημα-

1) Ἐν τῇ εἰκόνι τῆς παγκοσμίου λυτρώσεως δὲν ἐξαμεινίζεται ἡ ἐξέχουσα τοῦ Ἰσραὴλ θέσις. Οὕτω τὸ κέντρον τῆς παγκοσμίου ἀναδημιουργίας ἀποτελεῖ ἡ Ἱερουσαλήμ, πρὸς ἣν θὰ συρρέουσι πάντα τὰ ἔθνη (Ματθ. 23, 34 ἔξ. Ἰσα. 61, 2 ἔξ. 64, 1 ἔξ. 66, 22 κλπ.) ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Μεσσίας, τοῦ ἐξ Ἰσραηλιτικοῦ καταγομένου οἴκου. Ἡ κλήσις τοῦ Ἰσραὴλ καὶ ἡ παγκόσμιος λύτρωσις συνενοῦνται ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ.

2) Ἰσα. 30, 27 ἔξ. Σοφ. 1, 18. Ἰερ. 1, 23. Λαμ. 7, 9 ἔξ. Μαλαχ. 3, 17 κλπ.

3) Α' Κορ. 15, 21.

4) Α' Κορ. 15, 28.

των, ὧν σκοπὸς δὲν εἶναι τόσον ἢ μετάδοσις γνώσεων ὅσον ἢ κατάδειξις τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως καὶ διανοήσεως. Προβλήματα πρωτίστως νὰ ἐγείρω ἐν τῇ σκέψει τοῦ φοιτητοῦ εἶναι κεκλημένον τὸ ἐπιστημονικὸν βῆμα, τὴν μέθοδον καὶ τὸν τρόπον τῆς λύσεως αὐτῶν εἶναι προωρισμένη ἢ διδασκαλία νὰ καταδεικνύη συνεπιφέρουσα τὴν οἰκείωσιν τῆς ἐπιστημονικῆς διανοήσεως. Οὐδὲν τὸ ὀλεθριώτερον διὰ τὸ μέλλον τῆς ἐπιστήμης ὑπάρχει ἢ νὰ βλέπη τις τὴν μεγάλην τῶν φοιτητῶν μαζάν ξένην πρὸς τὰ προβλήματα, ἀνίκανον νὰ συλλαμβάνῃ καὶ ἀντιμετωπίσῃ αὐτά, κατατριβομένην δὲ μόνον εἰς τὴν ἀπόκτησιν γνώσεών τινων, αἵτινες καὶ αὐταὶ ἔνεκα ἑλλείψεως ἐπιστημονικῆς διανοήσεως παραμένουσιν ἀτάκτως ἐρριμμένοι ἀνευ ὀργανικῆς συνοχῆς.

Προβλήματα, φίλοι φοιτηταί, ἔχει πᾶσα ἐπιστήμη· προβλήματα δυσεπίλυτα παρουσιάζει καὶ ἡ ἡμετέρα. Πρὸς λύσιν αὐτῶν θὰ ἐργασθῶμεν ὁμοῦ. Τόσον ἢ διδασκαλία ὅσον καὶ ἡ φροντιστηριακὴ ἐργασία εἰς τοῦτο ἢ ἀποβλέπη, νὰ δυνηθῆτε νὰ εἰσέλθητε εἰς τὸν κύκλον τῶν προβλημάτων τῆς ἐπιστήμης τῆς Π. Δ. προσοικειούμενοι τὸν τρόπον τοῦ ἐπιστημονικῶς διανοεῖσθαι καὶ ἐργάζεσθαι. Ὅταν δὲ τοῦτο κατορθώσητε, τότε δὲν θὰ σῆς φαίνεται ἡ ἐπιστήμη ὡς ξηρὰ ἐκμάθησις καὶ κουραστικὴ ἀπομνημόνευσις γνώσεών τινων, ἀλλ' ὡς βαθεῖα ἀνάγκη τῆς ψυχῆς, ὡς θεῖον δῶρον, ἱκανοποιοῦν τὴν ἔμφυτον περὶ τὴν γνῶσιν ἔφεσιν τοῦ ἀνθρώπου.

Καὶ ἐκ μέρους μὲν ἐμοῦ θὰ καταβληθῇ πᾶσα προσπάθεια πρὸς καιροποροτέριαν μετ' ἡμῶν συνεργασίαν καὶ προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ σεῖς εἰς τὸν ναὸν τοῦτον τῆς ἀληθείας, εἰς ὃν εἰσῆλθετε, ὀφείλετε νὰ καταβῆτε πᾶσαν προσπάθειαν. Ἡ ὁδὸς δὲ τῆς ἐπιστήμης τῆς Π. Δ. δὲν φαίνεται εὐρεία, οὐ μόνον ἔνεκα τοῦ πλήθους τῶν προβλημάτων αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ πολλὰ ἐφόδια, ἅτινα προαπαιτεῖται πρὸς τὴν θεραπείαν αὐτῆς, ὧν προέχει ἡ ἐκμάθησις τῶν γλωσσῶν τοῦλάχιστον τῶν πρωτοτύπων κειμένων τῆς Π. Δ. καὶ ἡ γνῶσις τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἀρχαίας Ἀνατολῆς, τμήμα τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ ὁ Ἰσραηλιτικὸς πολιτισμὸς. Ἡμεῖς δὲ ἐν Ἑλλάδι εἰδικώτερον ἔχομεν νὰ παλαίσωμεν κατὰ διαφόρων ἄλλων δυσχερειῶν, ὧν δὲν ἐπιθυμῶ νὰ παρασιωπήσω τὴν ἑλλειψὶν ὀλοκλήρου τῆς Σημιτολογίας, ἀποσπασθὲν

τιμήμα τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ ἡ ἐπιστήμη τῆς Π. Δ. Πιὰ ταῦτα εἰς τὴν σπουδὴν τῆς Π. Δ. ἀπείχετε ἀπαραιτήτως μεθ' ὅλων τῶν δυνάμεών σας νὰ ἐπιδοθῆτε. Ἄνευ γνώσεως βαθεΐας τῆς Π. Δ. εἶναι ἀδύνατον νὰ νοηθῆ ἠθεολόγος, διότι, ὡς καὶ ἄλλοτε ἔλεγον, ὁ θεολόγος ὅστις εἶναι τεταγμένος ὑπ' οὐρανῶν νὰ ἐξυπηρέτησῃ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Λόγου, ἀπείκει πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ ἐρευνήσῃ τελείως αὐτὸν τὸν Λόγον, τὸν περιεχόμενον καὶ ἐν τῇ Π. Δ.¹⁾ εἶναι καιρὸς πλέον τὸ παρ' ἡμῖν παραμένον παρθένον ἔδαφος τοῦ ἐξηγητικοῦ κλάδου, τῆς βίας τῆς ὅλης θεολογικῆς ἐπιστήμης, νὰ καλλιεργηθῆ. Εἰσοίωνα δὲ σημεῖον παρ' ἡμῖν ἀποτελοῦσιν ὁ πολλαπλασιασμός καὶ ἡ μέριμνα τῆς κληρώσεως τῶν ἔδοσθαι τοῦ ἐξηγητικοῦ τῆς Θεολογίας κλάδου, ἐν τῷ ὁποίῳ πάλαι ποτὲ ἀγλαοὺς ἀπέφερε καρποὺς τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα. Εἰς σὰς δ' ἐνισπύρεται, φίλοι φοιτηταί, αἰρούμενοι ὑπὲρ τὸν εὐτελεῆ ὄλισμόν τῶν ἡμερῶν ἡμῶν, τὸν ζητοῦντα τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος τὴν δύναμιν νὰ καταβίβῃ, καὶ κωφεύοντες εἰς τὰς ἐπιβούλους φρονίας ἀνθρώπων φοβουμένων τὸ φῶς τῆς ἐπιστήμης νὰ ἐπιδοθῆτε μὲ θεῖον ἔρωτα, μὲ ἀκατάβλητον θέλησιν, μὲ ἀνυπέροβλητον ἐργατικότητα εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης.

Μὲ βαθεΐαν τὴν ἐκγνώσιν τοῦ ἀναλαμφανόμενου ἔργου καὶ μὲ σταθερὰν τὴν πεποίθησιν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν αὐτοῦ ἄς ἐγκαινιάσωμεν, φίλοι φοιτηταί, τὴν ἐπικοινωνίαν καὶ συνεργασίαν ἡμῶν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- J. H ä n e l: Das Erkennen Gottes bei den Schriftpropheten. Berlin 1923.
 H. S e e g e r: Die Triebkräfte des religiösen Lebens in Israel und Babylon. Tübingen 1923.
 J. H e m p e l: Gott und Mensch im Alten Testament. Stuttgart 1926.
 K. G a l l i n g: Die Erwählungstraditionen Israels. Giessen 1928.
 L. D ä r r: Religiöse Lebenswerte des Alten Testaments. Freiburg i. B. 1928.
 I. R i g e r: Die Bedeutung der Geschichte für die Verkündigung des Amos und Hosea. Giessen 1925.
 J. H e m p e l: Altes Testament und Geschichte. Göttersloh 1930.

1) Αἱ σύγχρονοι κατευθύνσεις τῆς ἐπιστήμης τῆς Π. Δ. Ἀθήνα 1932, σ. 29.

A. Weiser: Glaube und Geschichte im Alten Testament. Stuttgart 1931.

W. Staerk: Vorsehung und Vergeltung. Berlin 1931.

Fr. Baumgärtel: Die Eigenart der alttestamentlichen Frömmigkeit,
Schwerin 1932.

W. Eichrodt: Theologie des Alten Testaments. Teil I: Gott und Volk.
Leipzig 1933.

Παρατηρήσεις και σημειώσεις τινίς εὐρίσκει τις καὶ εἰς τὰς διαφόρους
«θεολογίας τῆς Π. Α.».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ